

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Вінницький навчально-науковий інститут економіки Західноукраїнського
національного університету
Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

**Бюджетний дефіцит: причини виникнення, джерела
покриття та шляхи оптимізації**

Спеціальність: 072 – фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
Освітньо-професійна програма: Фінанси

Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи Фзвнм-21
О. Г. Анашкіна(Собчук)

Вінниця - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ	6
1.1. Зміст і причини виникнення бюджетного дефіциту	6
1.2. Джерела покриття бюджетного дефіциту, їх переваги та недоліки	12
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ В УКРАЇНІ	19
2.1. Аналіз масштабів дефіциту державного бюджету та його впливу на національну економіку	19
2.2. Оцінка ефективності джерел фінансування дефіциту державного бюджету	26
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ В УКРАЇНІ	34
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	49

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах Україна стикається з численними викликами, зокрема наслідками війни, економічною нестабільністю, зростанням державного боргу та необхідністю фінансування соціальних і оборонних потреб. Вивчення причин виникнення бюджетного дефіциту дозволяє не лише зрозуміти економічні дисбаланси, а й визначити слабкі місця у фіскальній політиці, які потребують реформування. Дослідження джерел його покриття є важливим для забезпечення стабільного фінансування бюджетних видатків без створення додаткових ризиків для економіки. Особливу увагу заслуговує пошук шляхів оптимізації дефіциту, зокрема через раціоналізацію видатків, збільшення доходів бюджету, ефективне управління державним боргом, впровадження інноваційних фінансових інструментів та використання міжнародного досвіду. Дослідження є важливим не лише в теоретичному аспекті, а й має практичне значення для розробки рекомендацій, спрямованих на покращення управління публічними фінансами в Україні. Актуальність підсилюється тим, що оптимізація бюджетного дефіциту є необхідною умовою забезпечення макроекономічної стабільності, відновлення економіки та побудови довіри з боку міжнародних партнерів, що буде особливо важливо у післявоєнний період.

Різні аспекти бюджетного дефіциту досліджували у своїх працях такі науковці, як Т. Богдан, А. Буряченко, В. Горин, М. Карлін, С. Ковальчук, В. Кудряшов, Г. Кучер, Г. Сидор, О. Ткачик та інші. Визнаючи важливість наукових здобутків зазначених авторів, варто зауважити, що недостатньо висвітленими залишаються шляхи оптимізації бюджетного дефіциту в умовах надзвичайних ситуацій, таких як війна, а також напрями адаптації фіскальної політики до нових викликів, що й визначило мету, завдання, структуру та логіку проведення даного дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою випускної кваліфікаційної роботи є розробка теоретичних засад, методичних підходів та практичних рекомендацій

щодо вдосконалення управління бюджетним дефіцитом в Україні шляхом аналізу його причин, джерел покриття та визначення шляхів оптимізації в умовах сучасних економічних викликів.

Досягнення мети дослідження передбачає розв'язання таких завдань:

- визначити зміст і причини виникнення бюджетного дефіциту;
- розглянути джерела покриття бюджетного дефіциту, їх переваги та недоліки;
- проаналізувати масштаби дефіциту Державного бюджету України та його впливу на національну економіку;
- провести оцінку ефективності джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України;
- обґрунтувати шляхи оптимізації бюджетного дефіциту в Україні.

Об'єктом дослідження є дефіцит Державного бюджету України. *Предметом* дослідження є економічні відносини, що виникають між економічними суб'єктами в процесі формування та погашення бюджетного дефіциту в Україні.

Методи дослідження. Під час написання випускної кваліфікаційної роботи використовувалися такі методи дослідження: метод системного аналізу – для комплексного вивчення бюджетного дефіциту; метод статистичного аналізу – для аналізу динаміки бюджетного дефіциту, його впливу на економіку та оцінки результативності застосованих джерел покриття дефіциту бюджету в Україні; метод порівняння – для виявлення особливостей та розбіжностей в управлінні бюджетним дефіцитом в Україні та інших країнах, а також для оцінки переваг і недоліків різних джерел покриття бюджетного дефіциту; графічний метод – для візуалізації динаміки бюджетного дефіциту, його структури та взаємозв'язків з іншими економічними показниками.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі й нормативні акти з питань бюджетного дефіциту, інформація Державної служби статистики України та Державного веб-порталу бюджету для громадян, праці провідних вітчизняних і закордонних учених, авторські аналітичні розрахунки, проведені

в ході дослідження, а також ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в розробці теоретико-прикладних засад щодо виникнення, покриття та оптимізації бюджетного дефіциту в Україні. До основних результатів проведеного дослідження належать такі наукові положення:

- удосконалено понятійно-категоріальний апарат, зокрема визначення бюджетного дефіциту як системного дисбалансу між фінансовими ресурсами, які держава залучає через доходи, та її зобов'язаннями у вигляді видатків, що відображає рівень фінансової стійкості, ефективності управління публічними фінансами та здатність адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх викликів;

- запропоновано рекомендації щодо поєднання традиційних та інноваційних способів оптимізації бюджетного дефіциту в Україні, що враховують специфічні виклики економіки воєнного часу та базуються на раціоналізації бюджетних видатків, збільшенні бюджетних доходів, підвищенні ефективності управління державним боргом, диверсифікації джерел покриття дефіциту бюджету й здійсненні інституційних реформ.

Теоретико-прикладне значення результатів дослідження полягає у поглибленні теоретичних підходів до змісту бюджетного дефіциту, а також у розробці рекомендацій щодо вдосконалення джерел фінансування бюджетного дефіциту, впровадження інноваційних фіскальних інструментів та адаптації методів управління бюджетним дефіцитом до умов воєнного часу. Результати можуть бути використані органами державної влади для підвищення ефективності фіскальної політики.

Структура та обсяг роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основний зміст роботи викладено на 46 сторінках. Робота містить 3 таблиці, 14 рисунків. Список використаних джерел налічує 39 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ

1.1. Зміст і причини виникнення бюджетного дефіциту

Бюджетний дефіцит є одним із найактуальніших питань сучасної фінансової політики, адже він безпосередньо впливає на фінансову стабільність держави, темпи економічного розвитку та рівень добробуту населення. Це явище виникає, коли видатки державного бюджету перевищують його доходи, створюючи потребу у пошуку додаткових джерел фінансування. У періоди економічної кризи, збройних конфліктів чи значних соціальних реформ проблема бюджетного дефіциту стає особливо гострою, змушуючи уряди шукати баланс між забезпеченням державних потреб та уникненням надмірного боргового навантаження.

Науковці активно досліджують питання бюджетного дефіциту з кількох причин. По-перше, бюджетний дефіцит є маркером ефективності державної фінансової політики. Аналіз причин його виникнення дозволяє оцінити доцільність бюджетних видатків, дієвість системи оподаткування та загальну збалансованість економічної моделі країни. По-друге, дефіцит бюджету безпосередньо впливає на такі макроекономічні показники, як інфляція, державний борг, рівень інвестицій та економічне зростання. Наукові дослідження допомагають визначити, як різні стратегії фінансування дефіциту – наприклад, через залучення боргових коштів чи емісію грошей – впливають на економіку в коротко- та довгостроковій перспективі. По-третє, у глобалізованому світі бюджетний дефіцит окремої країни може мати наслідки для міжнародних фінансових ринків і викликати ланцюгові реакції у регіональному чи світовому масштабі. Це стимулює вчених вивчати механізми мінімізації негативного впливу дефіциту на міжнародну співпрацю.

Бюджетний дефіцит науковці визначають як перевищення державних видатків над доходами бюджету за певний період (табл. 1.1). Це явище розглядається не лише як фінансовий показник, а й як економічний інструмент,

що може мати як позитивні, так і негативні наслідки залежно від його причин, розмірів та способів фінансування.

Таблиця 1.1

Погляди науковців на визначення поняття «бюджетний дефіцит»*

Автор(и)	Характеристика
Андрєєва О. В. Применко А. О.	«Бюджетний дефіцит – побудова бюджету, за якої прогнозовані доходи є вищими за видатки» [1, с.15].
Грідчіна М. В., Захожай В. Б.	«Бюджетний дефіцит – незбалансованість бюджету в напрямі перевищення видатків над доходами» [11, с.50].
Ковальчук С. В., Форкун І. В.	«Бюджетний дефіцит – «перевищення видатків над постійними доходами бюджету, якими є податки і обов’язкові платежі, що згідно з бюджетною класифікацією віднесені до доходів бюджету» [18, с.55].
Колісник О. Я.	«Бюджетний дефіцит – ситуація, за якої бюджет планового року містить такі статті видатків держави, які не мають грошового забезпечення за рахунок постійних доходів» [19, с.27].
Коляда Т. А., Косминіна О. С.	«Бюджетний дефіцит – співвідношення між доходами і видатками бюджету, при якому видатки перевищують постійні доходи» [20, с.101].
Кудряшов В. П.	«Бюджетний дефіцит – перевищення видатків (з урахуванням операцій кредитування) над доходами» [21, с.61].
Кучер Г. В.	«Бюджетний дефіцит – вияв розбалансованості дохідної та видаткової частин бюджету» [22, с.336].
Огонь Ц. Г.	«Бюджетний дефіцит – перевищення попиту у здійсненні видатків над пропозицією держави з мобілізації доходів бюджету» [25, с.83].
Федина К. М., Колеснікова М. М.	«Бюджетний дефіцит – майже постійне явище, викликане скороченням доходів у бюджет і ростом видатків із бюджету» [34, с.238].
Шашкевич О. Л., Машко А.І.	«Бюджетний дефіцит – перевищення обсягу бюджетних видатків над надходженнями, за рахунок яких вони здійснюються» [36, с.118].

* Складено автором самостійно

З точки зору прибічників класичної економічної теорії, бюджетний дефіцит є небажаним явищем, яке свідчить про неефективність управління державними фінансами. Його надмірне накопичення може призводити до зростання державного боргу, інфляції та зниження довіри до фінансової політики держави. Представники кейнсіанської школи підкреслюють, що бюджетний дефіцит може бути допустимим і навіть необхідним у кризових ситуаціях або в періоди економічного спаду. Вони вважають, що збільшення державних видатків за рахунок дефіциту сприяє стимулюванню попиту, економічного зростання та відновленню економіки. У сучасних дослідженнях бюджетний дефіцит взагалі трактується як багатовимірне явище, яке залежить від таких чинників, як структура економіки, рівень розвитку фінансових ринків

та інституційна спроможність держави. Відтак науковці розрізняють структурний дефіцит, який є результатом довготривалих економічних дисбалансів, і циклічний дефіцит, що виникає через тимчасові коливання економічної активності.

На наш погляд, сучасні виклики, такі як економічні кризи, глобалізація, військові конфлікти та кліматичні зміни, посилюють важливість вивчення бюджетного дефіциту. Це явище перестало бути лише фінансовим показником і трансформувалося у складний механізм, що впливає на соціальні, економічні та геополітичні процеси. Тому ми пропонуємо розглядати бюджетний дефіцит як системний дисбаланс між фінансовими ресурсами, які держава залучає через доходи, та її зобов'язаннями у вигляді видатків, що відображає рівень фінансової стійкості, ефективності управління публічними фінансами та здатність адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх викликів. Оригінальність запропонованого визначення полягає в його акценті на багатовимірності бюджетного дефіциту. Воно враховує не лише кількісні аспекти перевищення видатків над доходами, але й стратегічні: як дефіцит впливає на стабільність економіки, взаємодію держави з громадянами, інвесторами та міжнародними партнерами. Це визначення дозволяє оцінювати бюджетний дефіцит не як статичний показник, а як динамічний індикатор, що відображає загальний стан фінансової системи та рівень її готовності до сучасних викликів.

Бюджетний дефіцит виникає тоді, коли виникає невідповідність доходів і видатків бюджету з перевищенням останніх. Це явище є результатом сукупності економічних, соціальних, політичних та зовнішніх факторів, які порушують баланс між фінансовими ресурсами, що надходять до бюджету, і його зобов'язаннями. Основні причини бюджетного дефіциту можна поділити на внутрішні та зовнішні.

1. Внутрішні причини виникнення бюджетного дефіциту, які пов'язані з внутрішньою економічною, фінансовою, політичною та соціальною ситуацією в країні. Вони визначають здатність держави ефективно управляти доходами та видатками бюджету. До основних внутрішніх причин належать:

а) недостатні бюджетні доходи через [9, с.113]:

- недостатню ефективність податкової системи, зокрема низький рівень податкових надходжень часто є наслідком тінізації економіки, ухилення від сплати податків, наявності значних податкових пільг або неефективного адміністрування податків;

- економічний спад, адже зменшення виробництва, скорочення підприємницької діяльності та зниження купівельної спроможності громадян зменшують базу оподаткування;

- низьку диверсифікацію доходів бюджету, як-от надмірна залежність від одного джерела доходу, наприклад, експорту сировини, може призводити до бюджетного дефіциту у разі зміни кон'юнктури ринку;

б) надмірні державні видатки внаслідок [30, с.119]:

- зростання соціальних виплат, оскільки держава часто збільшує соціальні видатки, не враховуючи реальні можливості бюджету;

- реалізації інфраструктурних проєктів, зокрема масштабні проєкти можуть перевищувати фінансові можливості держави, особливо якщо вони не супроводжуються відповідними надходженнями;

- збільшення оборонних потреб, як-от у періоди конфліктів або напруженої геополітичної ситуації зростають витрати на оборону, що значно збільшує навантаження на бюджет;

- неефективного управління державними коштами, для прикладу корупція, нецільове використання ресурсів і слабкий контроль над бюджетними витратами також є важливими чинниками дефіциту.

- зростання державного боргу і необхідність його обслуговування (виплата відсотків і основної суми боргу) суттєво збільшує видаткову частину бюджету, що стає критичним, якщо борг держави має високі процентні ставки або валютний ризик.

2. Зовнішні причини виникнення бюджетного дефіциту зумовлені впливом глобальних і регіональних економічних, політичних та фінансових чинників, які знаходяться поза безпосереднім контролем держави. Ці фактори

можуть негативно впливати на економічну ситуацію країни, зменшуючи надходження до бюджету та збільшуючи необхідні видатки. До головних зовнішніх причин відносять [36, с.119]:

1) глобальні економічні кризи: світові економічні спади призводять до зменшення попиту на експорт, падіння цін на основні експортні товари (наприклад, енергоносії чи сировину) та скорочення обсягів іноземних інвестицій, що зменшує валютні надходження та обмежує можливості наповнення бюджету.

2) залежність від експорту та кон'юнктури ринку: країни, економіка яких залежить від експорту певних товарів, особливо сировинних, стикаються з ризиком падіння доходів через зміну цін на світових ринках, наприклад, зниження цін на нафту, зерно або метали може суттєво зменшити бюджетні надходження;

3) торговельні санкції та обмеження: запровадження міжнародних санкцій, ембарго або торговельних обмежень обмежує доступ країни до зовнішніх ринків і ресурсів, що зменшує експортні доходи, уповільнює економічне зростання і збільшує потребу у фінансовій підтримці з боку держави;

4) коливання валютних курсів: знецінення національної валюти підвищує вартість імпорту, зокрема енергоносіїв, технологій та інших критично важливих товарів, що збільшує державні витрати, особливо на обслуговування зовнішнього боргу, номінованого у валюті;

5) зростання вартості імпорту: подорожчання імпортованих товарів через інфляцію або політичні кризи у країнах-постачальниках призводить до зростання витрат на закупівлю енергоносіїв, продовольства чи обладнання, відтак держави змушені компенсувати ці витрати, що посилює дефіцит.

6) зовнішній борг і його обслуговування: високий рівень зовнішнього боргу збільшує потребу в обслуговуванні боргових зобов'язань, а девальвація валюти або підвищення відсоткових ставок за міжнародними кредитами суттєво збільшують навантаження на державний бюджет;

7) міжнародні кризи та конфлікти: глобальні кризи, наприклад, пандемії або війни, створюють економічну нестабільність, тому держави змушені

витрачати більше коштів на підтримку населення, що збільшує навантаження на бюджет.

8) зміни в міжнародній фінансовій системі: рішення міжнародних фінансових організацій (МВФ, Світового банку), підвищення ставок на міжнародних ринках капіталу або обмеження доступу до кредитування впливають на можливості фінансування бюджетного дефіциту.

Загалом причини бюджетного дефіциту є багатограними та взаємопов'язаними. Їхнє вивчення дозволяє глибше зрозуміти механізми формування дефіциту та розробити ефективні інструменти для його подолання. Для забезпечення фінансової стабільності важливо аналізувати як внутрішні, так і зовнішні фактори, що впливають на бюджетний баланс [23, с.45].

Щодо України, то на нашу думку, бюджетний дефіцит є наслідком комплексної взаємодії внутрішніх і зовнішніх чинників, що посилюються системними викликами. Серед основних причин можна виділити хронічну тінізацію економіки, недостатню ефективність податкової системи та значну залежність від зовнішніх джерел фінансування. Військові дії та потреба в значних оборонних видатках створюють додатковий тиск на бюджет, ускладнюючи його збалансування. Разом з тим, недоліки в управлінні публічними фінансами, зокрема корупція, неефективне використання ресурсів і популістські рішення, також виступають вагомими причинами дефіциту. Зовнішні фактори, такі як нестабільність глобальних ринків, валютні коливання і зростання вартості обслуговування боргу, доповнюють цю проблематику. Відсутність структурних реформ, спрямованих на диверсифікацію економіки та зміцнення фінансової дисципліни, лише загострює ситуацію, що вимагає комплексного підходу до вирішення проблеми.

Таким чином, бюджетний дефіцит є складним економічним явищем, яке виникає під впливом різноманітних внутрішніх і зовнішніх факторів. Внутрішні причини включають недоліки податкової системи, низьку фінансову дисципліну, високі соціальні витрати та корупцію. Зовнішні чинники, такі як глобальні економічні коливання, торговельні обмеження, валютні ризики та зростання вартості обслуговування зовнішнього боргу, також спричиняють

додатковий тиск на бюджет. У комплексі ці чинники послаблюють фінансову стабільність держави, вимагаючи запровадження структурних реформ і поліпшення економічного управління для зниження дефіциту та підвищення стійкості державних фінансів.

1.2. Джерела покриття бюджетного дефіциту, їх переваги та недоліки

Пошук джерел покриття бюджетного дефіциту є важливим завданням для забезпечення фінансової стабільності держави, особливо в умовах економічних криз чи надзвичайних ситуацій. Бюджетний дефіцит виникає, коли видатки перевищують доходи, і, якщо не вжити заходів для його покриття, це може призвести до серйозних економічних наслідків, зокрема до інфляції, зростання державного боргу та фінансової нестабільності.

Необхідність покриття бюджетного дефіциту обумовлена кількома ключовими факторами. По-перше, це дозволяє забезпечити безперебійне фінансування пріоритетних державних програм, таких як соціальний захист, оборона, медицина та освіта. По-друге, це важливо для підтримки довіри до фінансової системи держави серед внутрішніх і зовнішніх кредиторів, інвесторів та міжнародних партнерів. По-третє, ефективне залучення джерел фінансування дефіциту допомагає уникнути різких скорочень бюджетних видатків, що можуть мати негативний соціально-економічний ефект [28, с.96].

Джерела покриття бюджетного дефіциту – це інструменти, які використовує держава для фінансування різниці між обсягами доходів і видатків бюджету. Їх вибір визначається законодавством, економічною ситуацією та стратегічними цілями державної політики. Серед джерел покриття бюджетного дефіциту виокремлюють державні запозичення, .

Державні запозичення – це інструмент залучення коштів державою шляхом отримання кредитів, емісії цінних паперів або інших фінансових інструментів для покриття дефіциту бюджету. Це один із найбільш поширених способів фінансування дефіциту, який дозволяє уряду продовжувати реалізацію

державних програм без негайного збільшення податків або скорочення витрат. Запозичення можуть бути як внутрішніми, так і зовнішніми, залежно від джерела коштів. Їм характерні як переваги, так і недоліки (рис. 1.1).

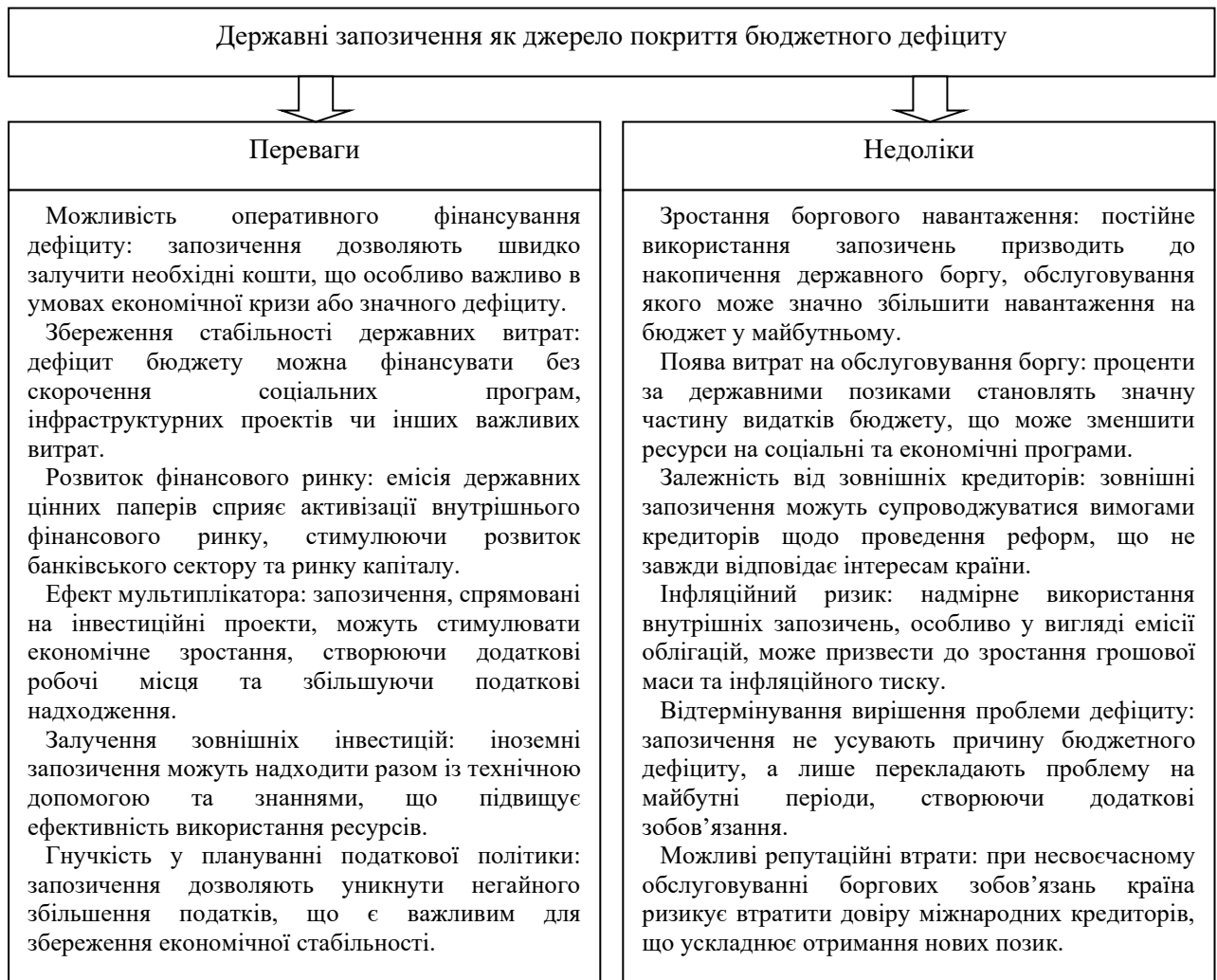

Рис. 1.1. Переваги та недоліки державних запозичень як джерела фінансування бюджетного дефіциту*

* Складено автором на основі [5, с.325]

Державні запозичення є важливим і гнучким інструментом покриття бюджетного дефіциту, який дозволяє забезпечити фінансову стабільність і підтримку ключових державних програм. Однак їх використання потребує зваженого підходу, з урахуванням можливих довгострокових ризиків для економіки. Раціональне управління державними запозиченнями сприяє економічному зростанню та стабільності, тоді як надмірна залежність від цього джерела може стати причиною фінансової кризи та обмежити можливості

розвитку в майбутньому.

Податкові надходження – це основний дохід держави, який формується за рахунок обов’язкових платежів фізичних і юридичних осіб до бюджету. Використання податкових надходжень як джерела покриття бюджетного дефіциту передбачає впровадження або посилення податкових заходів для збільшення доходів держави. Використання податків як джерела фінансування бюджетного дефіциту має свої переваги та недоліки (рис. 1.2).

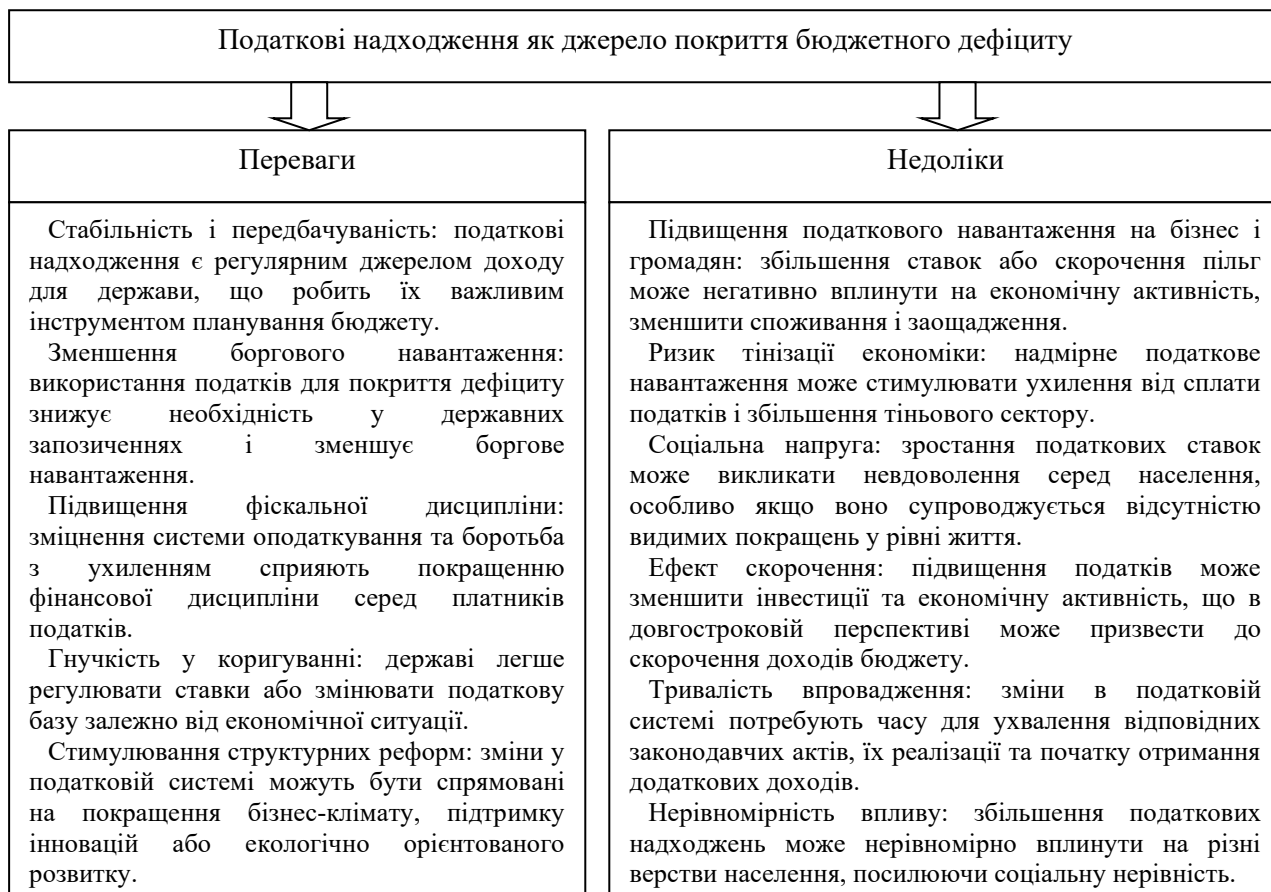

Рис. 1.2. Переваги та недоліки податкових надходжень як джерела фінансування бюджетного дефіциту*

* Складено автором на основі [5, с.323]

Податкові надходження є ключовим і довгостроковим джерелом покриття бюджетного дефіциту, однак їх ефективне використання потребує зваженого підходу. Держава повинна знайти баланс між необхідністю збільшення доходів і збереженням економічної активності та соціальної справедливості. У короткостроковій перспективі податкові заходи можуть забезпечити

стабільність бюджету, але їх реалізація повинна супроводжуватися структурними реформами та зміцненням довіри до податкової системи.

Продаж державного майна (приватизація) є одним із інструментів, спрямованих на залучення додаткових коштів до бюджету. Він передбачає реалізацію державних активів, включаючи нерухомість, підприємства, земельні ділянки або частки в компаніях, з метою фінансування бюджетних потреб, включаючи покриття дефіциту. Це джерело має значний фінансовий потенціал, особливо у випадках, коли у держави є великий обсяг невикористовуваних або неефективно використовуваних активів. Продаж державного майна має як переваги, так і недоліки (рис. 1.3).

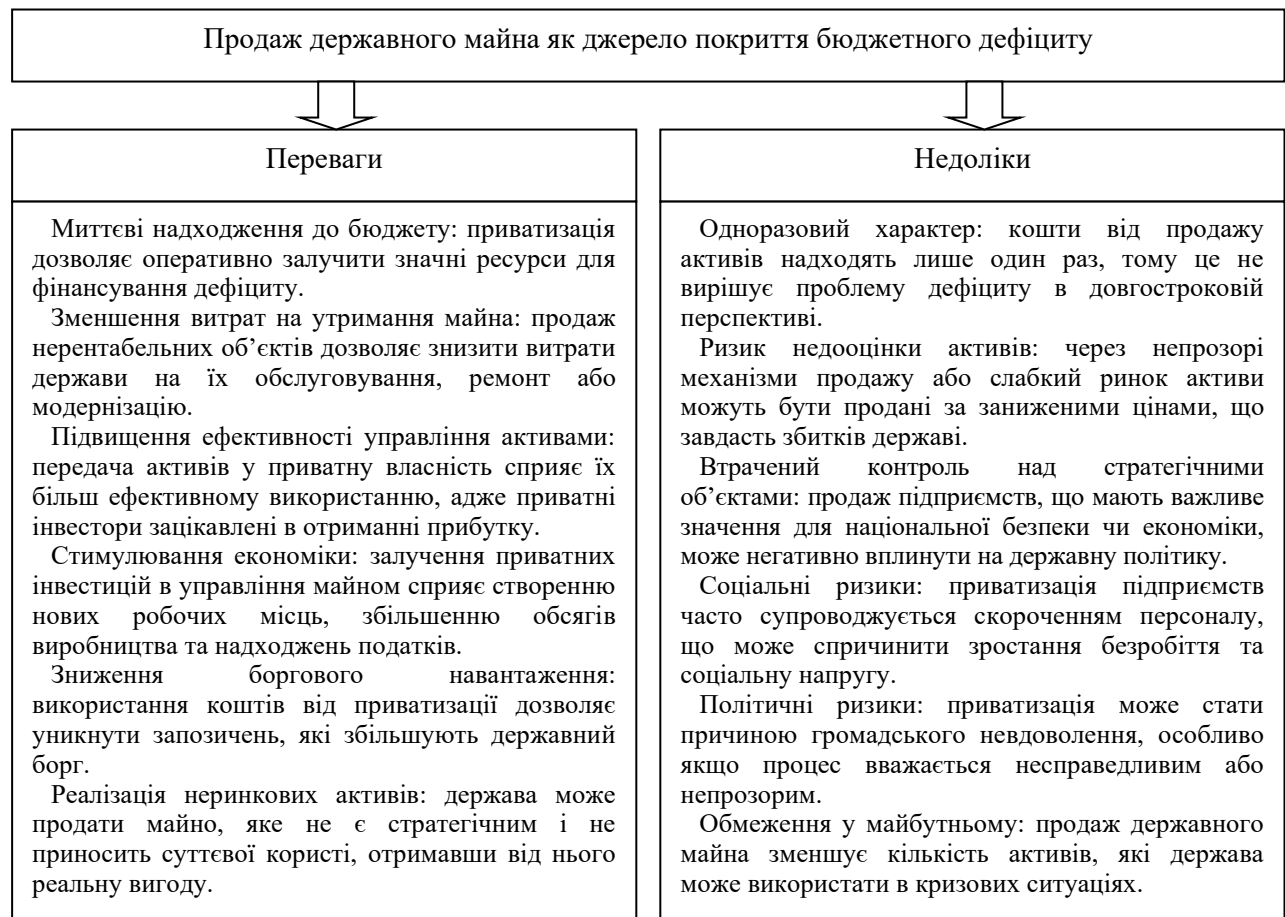

Рис. 1.3. Переваги та недоліки продажу державного майна як джерела фінансування бюджетного дефіциту*

* Складено автором на основі [8, с.86]

Продаж державного майна є дієвим, але короткостроковим джерелом покриття бюджетного дефіциту. Його ефективність залежить від прозорості

процесу, правильного вибору об'єктів для продажу та встановлення чітких умов для покупців. Даний інструмент має застосовуватися як частина комплексної стратегії управління публічними фінансами, орієнтованої на досягнення довгострокової стабільності та сталого розвитку.

Гранти та міжнародна допомога є зовнішніми джерелами фінансування, які надаються державам урядами інших країн, міжнародними організаціями чи фондами. Вони спрямовані на підтримку економічного розвитку, реалізацію конкретних проектів, подолання кризових ситуацій або реформування ключових галузей. Такі кошти часто є безповоротними або супроводжуються мінімальними зобов'язаннями, що робить їх привабливим варіантом для покриття бюджетного дефіциту. Для них теж характерні переваги і недоліки (рис. 1.4).

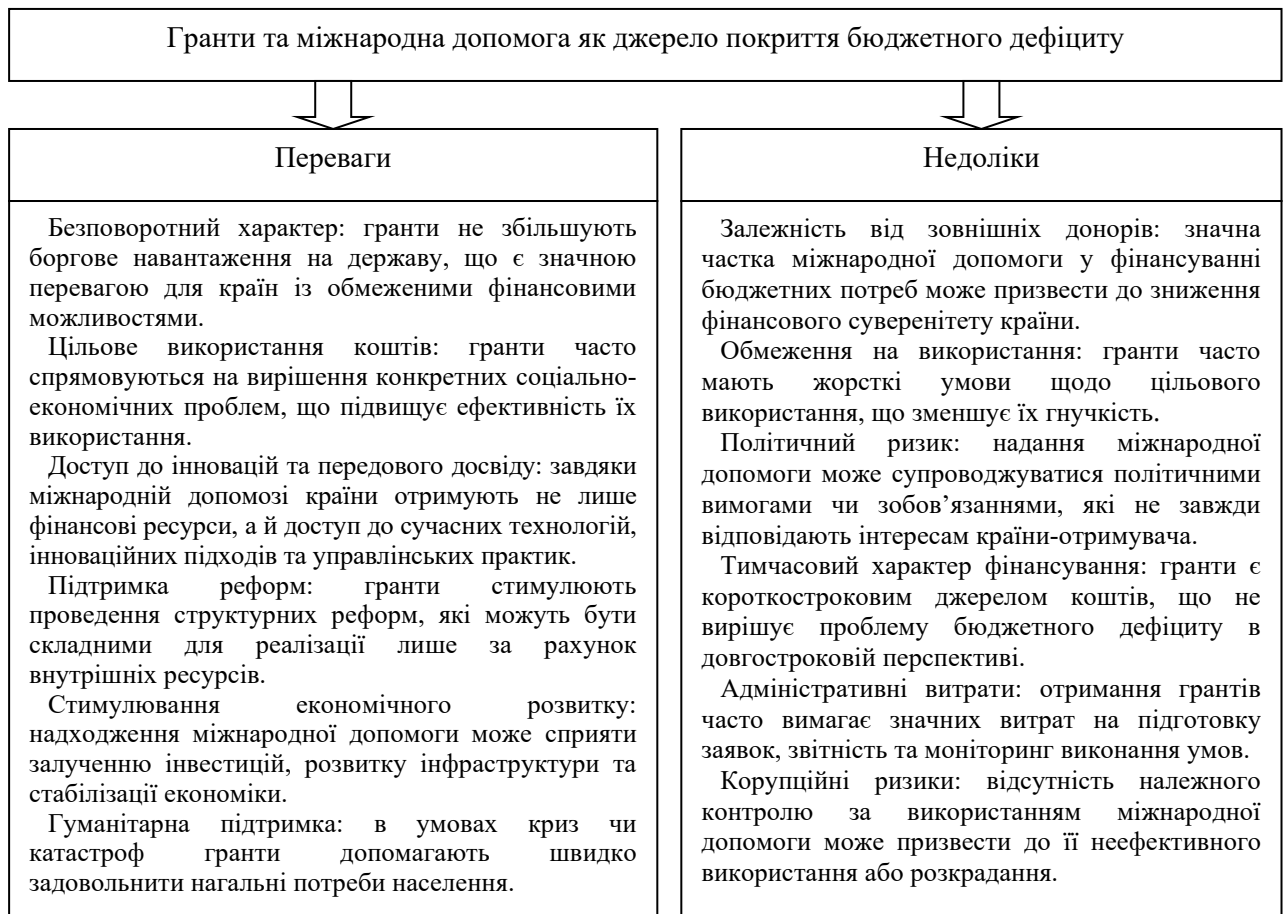

Рис. 1.4. Переваги та недоліки грантів і міжнародної допомоги як джерела фінансування бюджетного дефіциту*

* Складено автором на основі [6]

Гранти та міжнародна допомога є важливим джерелом покриття

бюджетного дефіциту, яке має значний потенціал для підтримки економічного розвитку, проведення реформ та подолання криз. Їх основними перевагами є безповоротний характер, цільова спрямованість та можливість залучення інновацій. Однак надмірна залежність від таких джерел, політичні умови та обмеження у використанні коштів становлять серйозні ризики. Для ефективного використання грантів необхідно забезпечувати прозорість, ефективність та інтеграцію міжнародної допомоги у стратегії сталого розвитку країни.

Емісія грошей – це процес випуску нових грошових одиниць центральним банком, що використовується для покриття дефіциту бюджету. Вона може бути прямою (центральный банк безпосередньо фінансує уряд) або опосередкованою (через купівлю державних цінних паперів). Це джерело фінансування має довгу історію і є одним із найбільш спірних методів управління бюджетним дефіцитом через значні ризики, які воно несе (рис. 1.5).

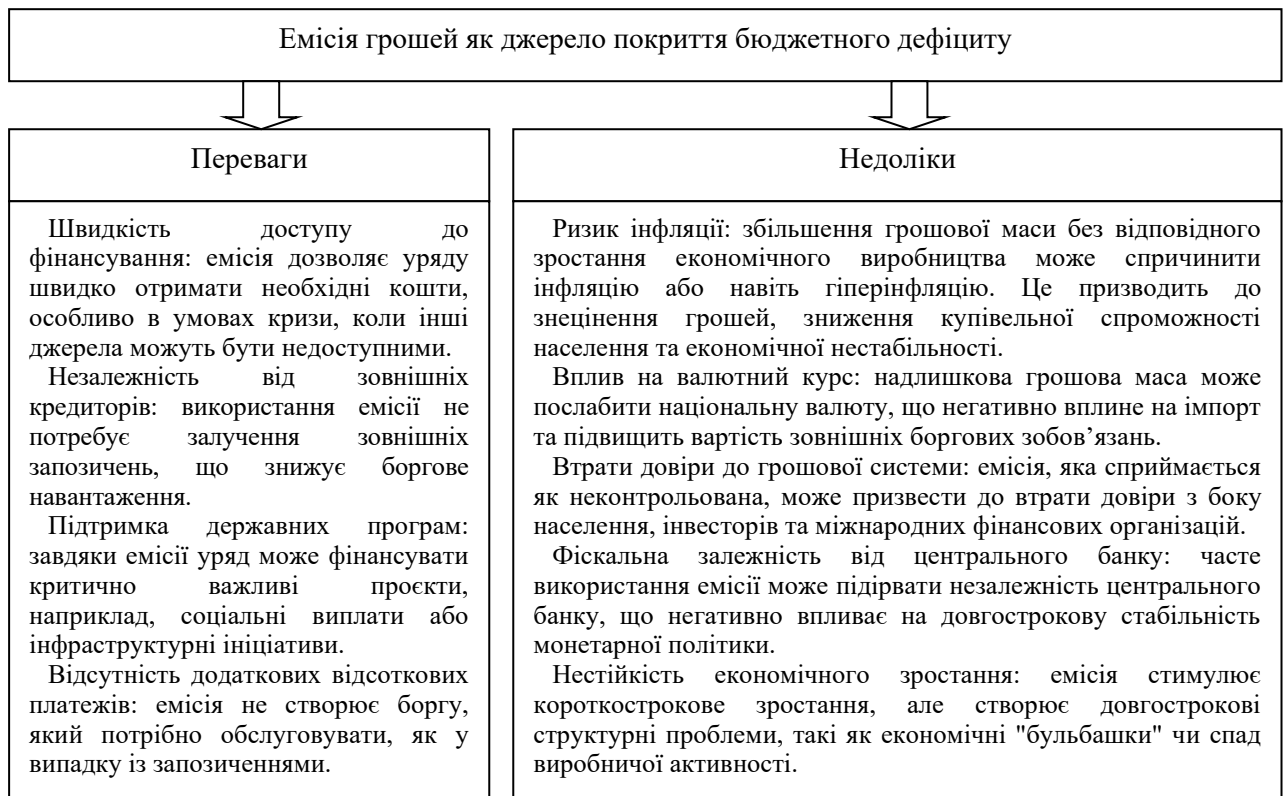

Рис. 1.5. Переваги та недоліки емісії грошей як джерела фінансування бюджетного дефіциту*

* Складено автором на основі [31, с.214]

Для мінімізації ризиків емісія повинна використовуватися лише в умовах

гострої необхідності та в межах, які не порушують баланс грошово-кредитної системи. Ефективне використання цього джерела передбачає поєднання з іншими інструментами фінансування бюджету, такими як податкові надходження, запозичення чи оптимізація витрат.

Емісія грошей є потужним, але ризикованим інструментом покриття бюджетного дефіциту. Її переваги полягають у швидкому доступі до фінансування та відсутності зобов'язань щодо повернення, але вона несе значні загрози для макроекономічної стабільності, особливо у довгостроковій перспективі. Ефективність емісії залежить від контролю з боку центрального банку та уряду, а також від здатності економіки поглинати додаткову грошову масу без суттєвих інфляційних наслідків.

Таким чином, джерела покриття бюджетного дефіциту є важливими інструментами забезпечення фінансової стабільності держави та виконання її зобов'язань. Основними з них є державні запозичення, податкові надходження, продаж державного майна, використання державних резервів, емісія грошей, а також гранти та міжнародна допомога. Кожне з цих джерел має свої переваги й недоліки: запозичення забезпечують значні кошти, але створюють боргове навантаження; податкові надходження стимулюють економіку, але потребують часу; емісія грошей дає швидкий ефект, але може спричинити інфляцію. Оптимальний вибір джерел залежить від економічної ситуації та пріоритетів державної політики, а також від необхідності зберігати баланс між фіскальною стійкістю та соціально-економічним розвитком.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ В УКРАЇНІ

2.1. Аналіз масштабів дефіциту державного бюджету та його впливу на національну економіку

Важливим інструментом для оцінки фінансової стійкості держави, ефективності бюджетної політики та прогнозування можливих ризиків для економіки є аналіз бюджетного дефіциту. Його необхідність обумовлена складністю впливу дефіциту бюджету на макроекономічну стабільність, державні боргові зобов'язання та соціально-економічний розвиток. Аналіз бюджетного дефіциту допомагає зрозуміти, чи він є наслідком неефективної податково-бюджетної політики, кризових ситуацій, економічних циклів чи інших факторів, а також дозволяє оцінити стійкість бюджетної системи. Такий аналіз уможливорює передбачення можливих негативних наслідків дефіциту, такі як зростання державного боргу, інфляція чи скорочення фінансування соціальних програм. Результати аналізу стають основою для коригування бюджетної політики з метою скорочення дефіциту або оптимізації джерел його покриття.

Зауважимо, що в Україні стан бюджетів є різним. На державному рівні спостерігається дефіцит, що обумовлено тим, що Державний бюджет України фінансує видатки, які неможливо делегувати місцевим органам влади, зокрема оборону, обслуговування державного боргу, соціальні програми на загальнонаціональному рівні та підтримку енергетичної інфраструктури, а через кризові явища, військові дії та зменшення економічної активності держава не завжди здатна забезпечити надходження для покриття всіх видатків. На місцевому рівні існує профіцит, що зумовлено тим, що більшість місцевих бюджетів не фінансують масштабних загальнодержавних потреб, їхні видатки спрямовані на забезпечення місцевої інфраструктури, освітніх, медичних і культурних потреб, що значно легше збалансувати. Часто місцеві органи влади прагнуть уникати боргового фінансування та нагромаджують профіцит,

створюючи резерви для майбутніх потреб. При цьому держава часто виділяє субвенції та дотації місцевим громадам, що дозволяє їм закривати можливі дефіцити за рахунок центрального бюджету.

У 2021-2023 роках відбулося динамічне зростання доходів, видатків і дефіциту Державного бюджету України. Цей процес відображає значний вплив внутрішніх і зовнішніх факторів, включаючи військові дії, економічну нестабільність та інші виклики (рис. 2.1).

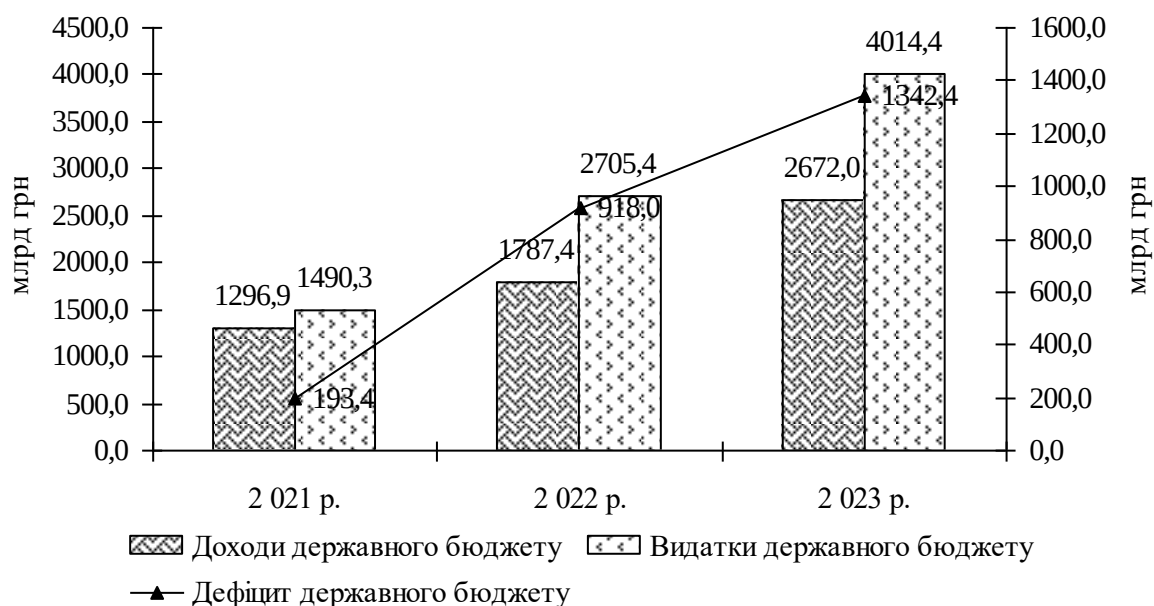

Рис. 2.1. Динаміка доходів, видатків і дефіциту Державного бюджету України у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [26]

Як показують дані рис. 2.1, у 2021 році дефіцит державного бюджету був відносно невисоким – 193,4 млрд грн. У 2022 році дефіцит зріс у п'ять разів до 918,0 млрд грн. Такий стрибок свідчить про різке зростання видатків під час війни, які не могли бути повністю покриті доходами. У 2023 році дефіцит досягнув 1342,4 млрд грн. Це відображає подальше нарощування фінансових зобов'язань держави. Отже, дефіцит державного бюджету України в 2021-2023 роках демонструє стійке зростання, що пояснюється військовими діями, економічною кризою та зростанням видатків на критичні потреби. Хоча доходи бюджету також зростають, цього недостатньо для покриття видатків.

У 2021-2023 роках фактичний дефіцит Державного бюджету України був меншим за запланований, що характеризує відносну недовикористаність потенційного дефіцитного фінансування. Водночас рівень виконання запланованого дефіциту залишається нижчим за 100%, із тенденцією до коливань залежно від економічних та зовнішніх умов (рис. 2.2).

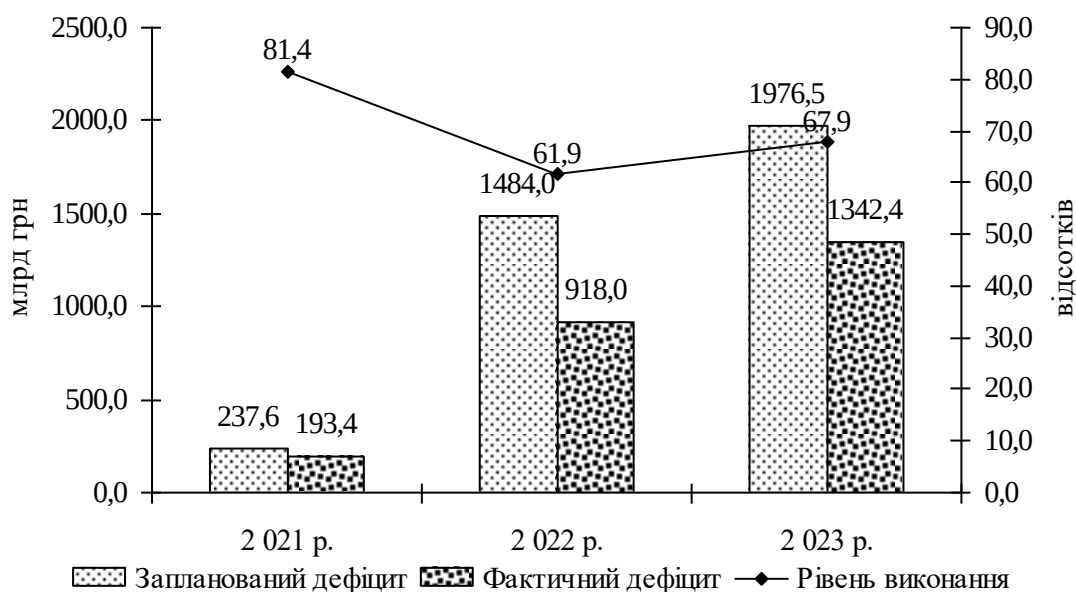

Рис. 2.2. Фактичний рівень виконання запланованого дефіциту Державного бюджету України у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [26]

За даними рис. 2.2 видно, що у 2021 році фактичний рівень виконання дефіциту державного бюджету був найвищим (81,4% від запланованого) через відносно передбачувані економічні умови та нижчі видатки. У 2022 році фактичний рівень виконання дефіциту державного бюджету знизився до 61,9% від запланованого через складність забезпечення доходів і фінансування у воєнний період. У 2023 році фактичний рівень виконання дефіциту державного бюджету зріс до 67,9%, що свідчить про кращу адаптацію до кризових умов і зростання можливостей фінансування. Отже, у 2021 році бюджетний дефіцит був контрольованим і близьким до запланованого, що свідчить про ефективне планування та виконання державного бюджету. У 2022 році розрив між запланованим і фактичним бюджетним дефіцитом був максимальним, що відображає хаотичний характер економічного управління в умовах початку

війни. У 2023 році ситуація частково стабілізувалася, але все ще зберігалася невідповідність між планом і фактичними результатами бюджетного дефіциту.

У 2021-2023 роках відбулося суттєве зростання частки дефіциту державного бюджету у валовому внутрішньому продукті України. Це відображає вплив зовнішніх і внутрішніх чинників, таких як економічний спад, війна та зростання бюджетних потреб (рис. 2.3). Загалом відношення дефіциту до ВВП дозволяє оцінити масштаби дефіциту в контексті загальної економіки країни. Так, у міжнародній практиці вважається прийнятним рівень дефіциту до 3% від ВВП (згідно з Маастрихтськими критеріями).

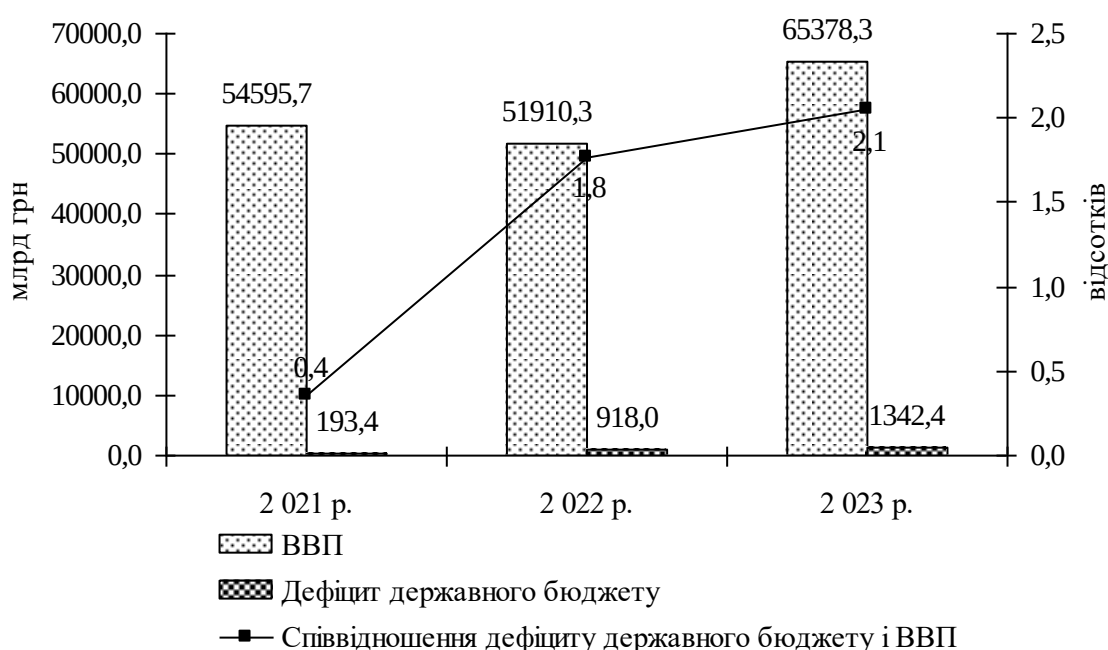

Рис. 2.3. Динаміка співвідношення дефіциту Державного бюджету України та ВВП у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [26; 27]

Як свідчать дані рис. 2.3, у 2021 році відношення дефіциту державного бюджету до ВВП становило 0,4%. Це говорить про порівняно стабільну ситуацію до початку повномасштабної війни, коли дефіцит залишався контрольованим і відповідав прийнятним міжнародним стандартам. У 2022 році даний показник зріс до 1,8%, що майже в п'ять разів перевищує рівень 2021 року. Зазначене зумовлено значним зростанням видатків бюджету в умовах війни, зокрема на оборону, соціальну підтримку та відновлення інфраструктури,

водночас із падінням ВВП на 4,9 трлн грн (-4,9%). У 2023 році відношення дефіциту державного бюджету до ВВП досягло 2,1%, що вказує на подальше поглиблення дефіциту відносно ВВП, незважаючи на зростання економіки на 13,1 трлн грн (+25,9%). Це свідчить про те, що збільшення бюджетних видатків значно випереджає темпи економічного відновлення.

З 2021 по 2023 рік відбулося суттєве зростання частки дефіциту державного бюджету в структурі його доходів. Ця тенденція відображає посилення залежності публічних фінансів від зовнішнього фінансування та збільшення розриву між доходами і видатками бюджету. (рис. 2.4).

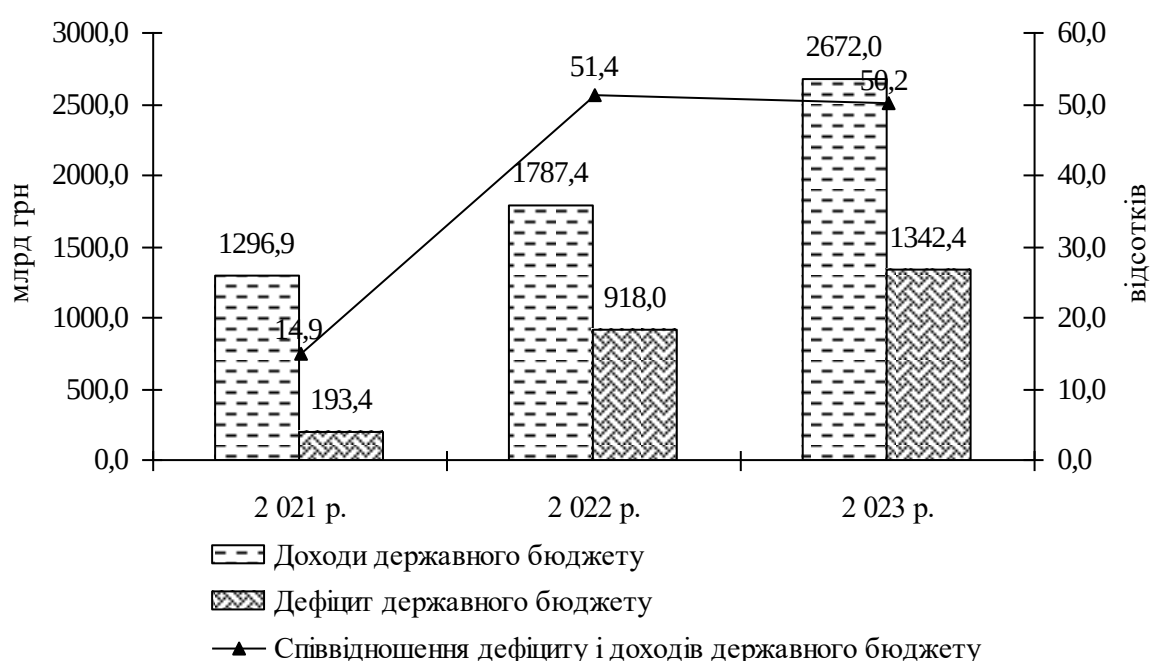

Рис. 2.4. Динаміка співвідношення дефіциту та доходів Державного бюджету України та ВВП у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [26]

За даними рис. 2.4 можна зробити висновок, що у 2021 році співвідношення дефіциту до доходів державного бюджету становило 14,9%, що вказує на порівняно контрольовану фінансову ситуацію, коли дефіцит бюджету був невеликим і забезпечувався за рахунок наявних доходів. У 2022 році частка дефіциту у доходах державного бюджету різко зросла до 51,4%, що в понад три рази перевищує показник 2021 року. Це було наслідком суттєвого збільшення видатків бюджету на тлі стабільнішого зростання доходів. У 2023 році показник

знизився до 50,2%, залишаючись високим, але відображаючи певну стабілізацію фінансової ситуації. Зростання доходів у 2023 році дозволило частково компенсувати масштабний бюджетний дефіцит. Отже, у 2021 році частка дефіциту до доходів державного бюджету була помірною, відображаючи економічну стабільність та фінансову дисципліну. У 2022 році цей показник перевищив 50%, що свідчить про критичну залежність державного бюджету від зовнішнього фінансування. У 2023 році зростання доходів дещо стабілізувало співвідношення, але воно залишалося надмірно високим, що є сигналом значного навантаження на публічні фінанси.

Протягом 2021-2023 років відбулося суттєве збільшення частки дефіциту державного бюджету в структурі державного боргу України, що характеризує значну залежність фінансування дефіциту державного бюджету від залучення нових боргових ресурсів (рис. 2.5).

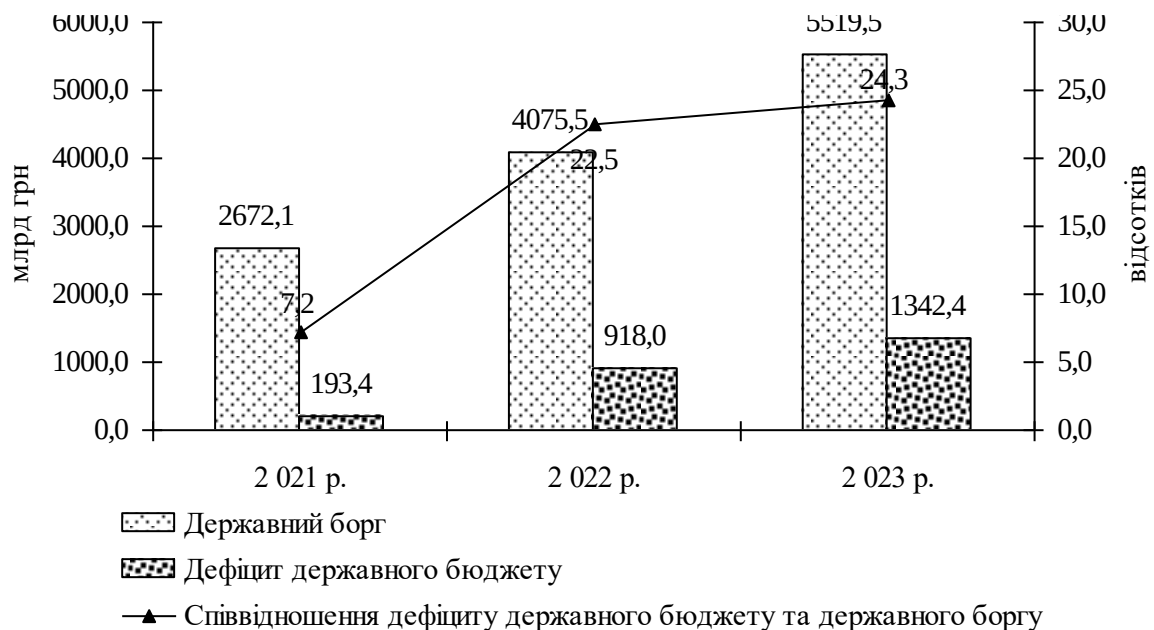

Рис. 2.5. Динаміка співвідношення дефіциту Державного бюджету України та державного боргу у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [26]

Як показують дані рис. 2.5, у 2021 році співвідношення дефіциту державного бюджету до державного боргу становило 7,2%, що свідчить про помірне навантаження бюджетного дефіциту на боргові зобов'язання держави.

У цей період державний борг залишався відносно стабільним. У 2022 році даний показник різко зріс до 22,5%, що більш ніж утричі перевищило рівень 2021 року. Це було зумовлено зростанням бюджетного дефіциту через воєнні видатки, а також суттєвим збільшенням державного боргу через необхідність зовнішнього фінансування. У 2023 році співвідношення дефіциту державного бюджету до державного боргу зросло до 24,3%, відображаючи подальше поглиблення боргового навантаження. Це свідчить про те, що фінансування дефіциту дедалі більше покладається на залучення державних позик.

Впродовж 2021-2023 років відбулася зміна частки видатків на обслуговування державного боргу в структурі загальних видатків Державного бюджету України. Ця динаміка відображає вплив боргового навантаження на публічні фінанси та його взаємозв'язок із бюджетним дефіцитом (рис. 2.6).

Рис. 2.6. Динаміка співвідношення видатків Державного бюджету України на обслуговування боргу та загальних видатків у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [26]

За даним рис. 2.6 видно, що у 2021 році частка видатків на обслуговування боргу становила 10,4% від видатків державного бюджету, що свідчить про значний вплив боргових платежів на бюджет. У 2022 році показник

зменшився до 5,8%, попри незначне зростання абсолютних видатків державного бюджету на обслуговування боргу (+1,4%) через необхідність фінансування воєнних потреб. У 2023 році частка видатків на обслуговування боргу зросла до 6,2% у загальних видатках державного бюджету через помітне зростання таких видатків (+56,7%) на фоні ще більшого зростання загальних бюджетних видатків (+48,4%). Отже, у 2021-2023 роках видатки на обслуговування боргу, хоча і не перевищували 10% загальних видатків державного бюджету, стали вагомим компонентом зростання бюджетного дефіциту, оскільки ці платежі є обов'язковими й незмінними навіть за умов бюджетних скорочень. Значні боргові виплати зменшували доступний обсяг ресурсів для фінансування інших пріоритетних потреб бюджету, зокрема соціальних, оборонних та економічних програм, що створювало додаткове навантаження на бюджетний дефіцит.

Таким чином, у 2021-2023 роках масштаби бюджетного дефіциту в Україні значно зросли, відображаючи посилення економічних і фінансових викликів, зокрема через війну. Дефіцит державного бюджету зріс із 193,4 млрд грн у 2021 році до 1342,4 млрд грн у 2023 році, що супроводжувалося зростанням його співвідношення до ВВП із 0,4% до 2,1%. Це свідчить про суттєве збільшення фіскального навантаження на економіку. Зростання дефіциту вимагало активного залучення державного боргу, що, в свою чергу, посилило боргову залежність країни. Така ситуація ускладнила фінансову стабільність, зменшила інвестиційну привабливість і обмежила ресурси для економічного відновлення, створюючи потребу в стратегічному управлінні публічними фінансами та пошуку нових джерел доходів..

2.2. Оцінка ефективності джерел фінансування дефіциту державного бюджету

Для забезпечення стабільності публічних фінансів та ефективного управління економічними процесами необхідно проводити оцінку ефективності джерел покриття бюджетного дефіциту. Остання дозволяє визначити, наскільки

обрані джерела покриття дефіциту бюджету є стабільними та надійними, з урахуванням економічної ситуації та фінансових можливостей держави. Така оцінка допомагає встановити збалансоване співвідношення між внутрішніми та зовнішніми державними запозиченнями, приватизацією та іншими джерелами, мінімізуючи ризики для економіки. Загалом оцінка ефективності джерел покриття бюджетного дефіциту слугує основою для формування державної боргової політики, політики щодо видатків та управління дефіцитом, забезпечуючи пріоритетність видатків і мінімізацію фіскальних ризиків.

Стан фактичного фінансування дефіциту державного бюджету в Україні за 2021-2023 роки свідчить про суттєві відхилення від запланованих показників, що відображає труднощі в реалізації фіскальної політики в умовах економічної нестабільності (рис. 2.7).

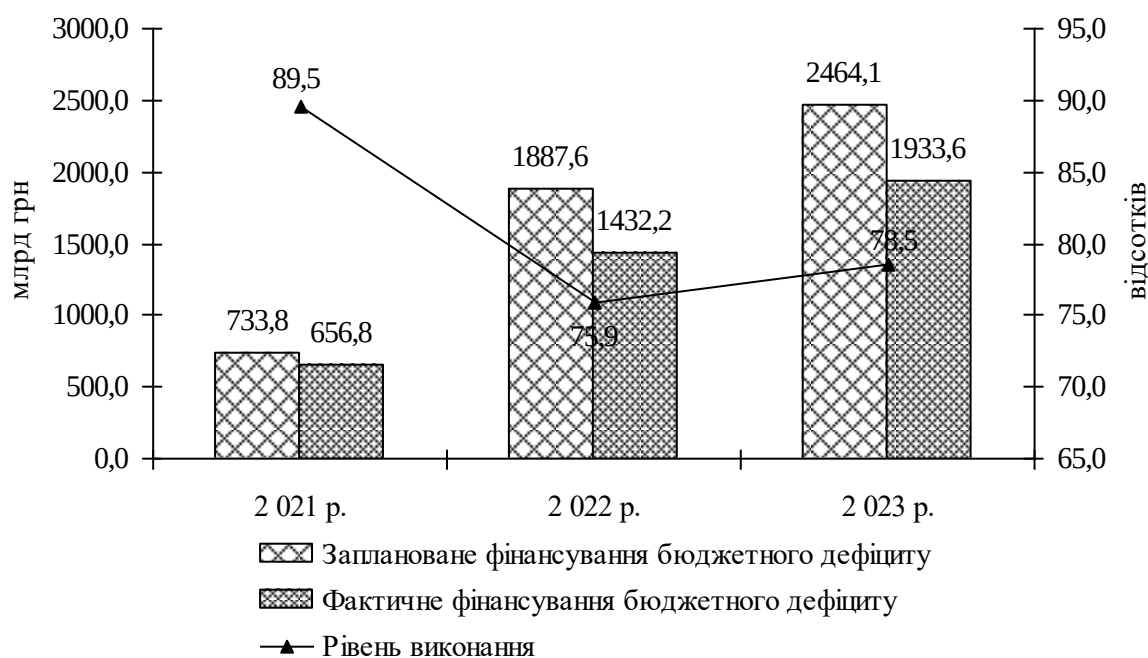

Рис. 2.7. Фактичний рівень виконання запланованого фінансування дефіциту Державного бюджету України у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [26]

Як показують дані рис. 2.7, у 2021 році фактичне фінансування дефіциту державного бюджету становило 656,8 млрд грн, що дорівнює 89,5% від запланованого рівня (733,8 млрд грн). Це свідчить про відносно високий рівень виконання, який забезпечувався менш напруженими економічними умовами. У

2022 році, на тлі повномасштабної війни, показник знизився до 75,9%, що означає нестачу фактичного фінансування в розмірі понад 455 млрд грн. Зростання потреб у фінансуванні та обмеження в залученні коштів через підвищені ризики стали основними причинами такої ситуації. У 2023 році рівень виконання незначно підвищився до 78,5%, що забезпечило фактичне фінансування дефіциту державного бюджету в обсязі 1933,6 млрд грн із запланованих 2464,1 млрд грн. Незважаючи на покращення, цей показник демонструє складнощі у мобілізації достатніх фінансових ресурсів. Отже, зниження рівня виконання запланованого фінансування бюджетного дефіциту відображає зростання фіскальних ризиків, труднощі залучення як внутрішніх, так і зовнішніх джерел у кризових умовах, а також необхідність посилення управління державним боргом. Це також вказує на залежність від міжнародної допомоги, яка не повністю компенсувала потреби державного бюджету.

Фінансування дефіциту державного бюджету в Україні здійснюється через різні типи боргових зобов'язань, що регулюються бюджетним законодавством країни. Згідно з бюджетною класифікацією фінансування бюджетного дефіциту за типом боргового зобов'язання включає [29]:

1) державні запозичення – кошти від операцій, пов'язаних із залученням коштів для покриття дефіциту державного бюджету або фінансуванням бюджетних видатків шляхом випуску боргових зобов'язань (позик) або отримання кредитів від внутрішніх і зовнішніх кредиторів;

2) надходження від приватизації державного майна та інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації та кредитування підприємств – кошти, які держава отримує внаслідок продажу майна, яке є державною власністю, або у зв'язку з іншими операціями, що пов'язані з приватизацією;

3) фінансування за активними операціями – кошти від операцій, за яких держава активно бере участь у фінансових процесах, таких як надання кредитів, придбання активів, операції з борговими зобов'язаннями, а також управління державними ресурсами на основі ринкових механізмів.

Протягом 2021-2023 років практично за всіма джерелами фінансування

бюджетного дефіциту за типом боргового зобов'язання спостерігалось зростання масштабів (рис. 2.8).

Рис. 2.8. Динаміка джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України за типом боргового зобов'язання у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [26]

За даними рис. 2.8 видно, що динаміка державних запозичень показує різке збільшення у 2022 році і подальше зростання у 2023 році. Зазначене відображає значне збільшення боргових зобов'язань уряду, що було необхідним для покриття дефіциту державного бюджету, зокрема в умовах війни. Надходження від приватизації державного майна значно знизились у 2022 році, що пов'язано з економічними труднощами та невизначеністю, спричиненою війною. Проте в 2023 році спостерігається певне відновлення цих надходжень. Фінансування за активними операціями демонструє значне збільшення у 2022-2023 роках, що свідчить про активізацію державних заходів щодо залучення додаткових фінансових ресурсів через різні фінансові інструменти, такі як депозити, інші інвестиційні механізми та кредитування.

Впродовж 2021-2023 років структура джерел фінансування бюджетного дефіциту за типом боргового зобов'язання зазнала змін (рис. 2.9).

Рис. 2.9. Структура джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України за типом боргового зобов'язання у 2021-2023 рр.*

* Складено автором на основі [26]

На основі даних рис. 2.9 можна зробити висновок, що у 2021 році частка фінансування дефіциту державного бюджету за рахунок приватизації становила 0,8%, у 2022 році цей показник знизився до 0,1%, що може бути пов'язано з впливом війни на інвестиційну привабливість державних активів, а у 2023 році частка зросла до 0,2%, але вона залишалася незначною. Відтак надходження від приватизації не були значущим джерелом фінансування дефіциту державного бюджету, що може свідчити про низьку активність у сфері приватизації та складні економічні умови. У 2021 році державні запозичення становили 94,1% від загального обсягу фінансування дефіциту державного бюджету, у 2022 році частка трохи знизилась до 91,4%, а у 2023 році цей показник зменшився до 88,1%, однак державні запозичення залишалися найвагомим елементом фінансування бюджетного дефіциту. Незначне зниження частки державних запозичень у структурі фінансування дефіциту державного бюджету в 2023 році може свідчити про спроби диверсифікувати джерела фінансування. У 2021 році частка фінансування за активними операціями становила 5,1% від загального

обсягу фінансування дефіциту державного бюджету, у 2022 році вона зросла до 8,5%, а у 2023 році частка збільшилась до 11,7%, демонструючи тенденцію до посилення ролі цього джерела. У цілому зростання фінансування за активними операціями свідчить про підвищення уваги до використання фінансових інструментів для покриття дефіциту державного бюджету.

Фінансування дефіциту державного бюджету в Україні здійснюється різними типами кредиторів, що визначаються бюджетним законодавством країни. Згідно з бюджетною класифікацією фінансування бюджетного дефіциту за типом кредитора включає [29]:

1) внутрішнє фінансування – кошти, які надходять від позик Національного банку України, з єдиного казначейського рахунку, за рахунок випуску цінних паперів, від приватизації державного майна, за рахунок залишків коштів на рахунках бюджетних установ і за рахунок зміни залишків коштів бюджетів;

2) зовнішнє фінансування – кошти, які надходять від позик, наданих міжнародними фінансовими організаціями, органами управління іноземних держав, іноземними комерційними банками та фінансовими установами, за рахунок випуску цінних паперів.

Динаміка фінансування дефіциту державного бюджету в Україні за типом кредитора свідчить про зміну структури джерел фінансування у 2021-2023 роках, що відображає адаптацію фінансової політики до умов економічної нестабільності, викликані війною та глобальними економічними викликами (табл. 2.1). Так, внутрішнє фінансування демонструвало відносно стабільне значення внутрішнього ринку для покриття бюджетного дефіциту. Фінансування за рахунок випуску цінних паперів залишалося основним джерелом внутрішніх надходжень, хоча його обсяги поступово знижувалися: з 410,1 млрд грн у 2021 році до 552,5 млрд грн у 2023 році. Це свідчить про певне виснаження ресурсів внутрішнього ринку. Фінансування за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку мало значне зростання, зокрема у 2023 році обсяг таких надходжень досяг 226,5 млрд грн, що вказує на використання державою резервів для покриття дефіциту державного бюджету. Надходження

від приватизації державного майна залишалися незначними, свідчаючи про низьку ефективність цього джерела.

Таблиця 2.1

Динаміка джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України за типом кредитора у 2021-2023 рр.*

Тип фінансування	Роки			Темп приросту, %	
	2021	2022	2023	2023/ 2021	2023/ 2022
Внутрішнє фінансування	448,6	820,0	782,2	74,4	-4,6
Фінансування за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку	28,3	121,4	226,5	700,4	86,6
Фінансування за рахунок випуску цінних паперів	410,1	696,9	552,5	34,7	-20,7
Надходження від приватизації державного майна	5,1	1,7	3,2	-37,2	88,2
Інше внутрішнє фінансування	5,1	0	0	-100,0	0,0
Зовнішнє фінансування	208,1	612,2	1151,4	453,2	88,1
Позики, надані міжнародними фінансовими організаціями	73,3	491,6	1083,4	1377,8	120,4
Позики, надані органами управління іноземних держав	2,0	117,7	66,7	3183,3	-43,3
Позики, надані іноземними комерційними банками, іншими іноземними фінансовими установами	11,2	2,9	1,3	-88,4	-55,2
Фінансування за рахунок випуску цінних паперів	48,2	0	0	-100,0	0,0
Інше зовнішнє фінансування	73,4	0	0	-100,0	0,0
Загальне фінансування дефіциту бюджету	656,7	1432,2	1933,6	194,4	35,0

* Складено автором на основі [26]

У 2021 році зовнішнє фінансування було обмеженим – 208,1 млрд грн, але війна та міжнародна підтримка призвели до його істотного збільшення у 2022 році (612,2 млрд грн) і подальшого зростання у 2023 році. Позики, надані міжнародними фінансовими організаціями значно зросли, з 73,3 млрд грн у 2021 році до 1083,4 млрд грн у 2023 році, що свідчить про критичну роль міжнародної фінансової допомоги для підтримання державного бюджету. Позики, надані іноземними органами управління залишалися менш значними, однак у 2022 році вони становили 117,7 млрд грн, що підкреслює важливість залучення допомоги на міжурядовому рівні. Щодо фінансування за рахунок випуску цінних паперів, то у 2022-2023 роках воно зникло через високі ризики для інвесторів на міжнародному ринку.

У 2021-2023 роках структури фінансування дефіциту Державного бюджету України відображала суттєві зміни у пріоритетах залучення ресурсів для покриття бюджетного дефіциту (табл. 2.2).

Таблиця 2.1

Структура джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України за типом кредитора у 2021-2023 рр.*

Тип фінансування	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Внутрішнє фінансування	68,3	57,3	40,5
Фінансування за рахунок коштів єдиного казначейського рахунку	4,3	8,5	11,7
Фінансування за рахунок випуску цінних паперів	62,4	48,7	28,6
Надходження від приватизації державного майна	0,8	0,1	0,2
Інше внутрішнє фінансування	0,8	0,0	0,0
Зовнішнє фінансування	31,7	42,7	59,5
Позики, надані міжнародними фінансовими організаціями	11,2	34,3	56,0
Позики, надані органами управління іноземних держав	0,3	8,2	3,4
Позики, надані іноземними комерційними банками, іншими іноземними фінансовими установами	1,7	0,2	0,1
Фінансування за рахунок випуску цінних паперів	7,3	0,0	0,0
Інше зовнішнє фінансування	11,2	0,0	0,0
Загальне фінансування дефіциту бюджету	100,0	100,0	100,0

* Складено автором на основі [26]

Як свідчать дані табл. 2.2, у 2021 році внутрішнє фінансування становило 68,3% загального фінансування дефіциту державного бюджету, що вказує на переважне залучення ресурсів на внутрішньому ринку. У 2022 році ця частка зменшилася до 57,3%, а в 2023 році скоротилася ще більше – до 40,5%, що свідчить про обмеженість внутрішніх фінансових ресурсів і виснаження можливостей внутрішнього ринку. Натомість частка зовнішнього фінансування зросла з 31,7% у 2021 році до 42,7% у 2022 році і досягла 59,5% у 2023 році, що говорить про зростання залежності країни від світової фінансової підтримки.

Таким чином, У 2021-2023 роках основним джерелом фінансування дефіциту Державного бюджету України стали державні запозичення, особливо зовнішні, частка яких значно зросла. Це свідчить про важливість міжнародної фінансової допомоги, однак водночас створює ризики боргової залежності. Внутрішнє фінансування поступово скорочується через обмеженість ресурсів, тоді як надходження від приватизації залишаються мізерними, що знижує їхню ефективність як інструменту покриття дефіциту.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНОГО ДЕФІЦИТУ В УКРАЇНІ

Оптимізація бюджетного дефіциту є важливим інструментом забезпечення стабільності публічних фінансів та економічного зростання України. У сучасних умовах, коли країна стикається із внутрішніми викликами (війна, економічна криза, інфляція) та зовнішніми факторами (залежність від міжнародних фінансових ринків, геополітичний тиск), контроль за дефіцитом бюджету стає критично важливим завданням.

Оптимізація бюджетного дефіциту, на наш погляд, обумовлена необхідністю:

1. Забезпечення фінансової стабільності. Надмірний дефіцит бюджету сприяє накопиченню державного боргу, що створює ризики фінансової нестабільності. Високий рівень боргового навантаження може призвести до зростання видатків на обслуговування державного боргу, що обмежує можливості уряду інвестувати у пріоритетні галузі (інфраструктуру, освіту, охорону здоров'я тощо).

2. Захисту економіки від ризиків. Невпорядкований дефіцит може спричинити девальвацію національної валюти, підвищення рівня інфляції та загальне погіршення економічного клімату. Уникнення таких наслідків можливе лише за умови зменшення бюджетного дефіциту до прийняттого рівня.

3. Зміцнення міжнародної довіри. Оптимізація дефіциту позитивно впливає на довіру міжнародних кредиторів та інвесторів. У разі неврегульованого дефіциту уряд може втратити доступ до фінансових ресурсів на зовнішніх ринках або змушений буде залучати їх на менш вигідних умовах.

4. Підтримки соціальної сфери. Зростаючий дефіцит бюджету може призвести до скорочення витрат на соціальні програми, пенсії та субсидії. Оптимізація дефіциту забезпечує виконання державою своїх зобов'язань перед громадянами.

5. Підготовки до повоєнної відбудови. Україна, у зв'язку із військовими

діями, стикається з суттєвими витратами на оборону та відновлення інфраструктури. Контроль за дефіцитом є необхідною умовою для накопичення ресурсів, необхідних для відбудови країни після завершення війни.

Оптимізація бюджетного дефіциту включає сукупність способів, спрямованих на зменшення розриву між доходами та видатками державного бюджету, а також підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів.

В основу оптимізації бюджетного дефіциту мають бути закладені певні принципи, що є фундаментальними правилами та положеннями, які визначають підхід до управління бюджетним дефіцитом з метою досягнення фінансової стійкості держави, економічного зростання та соціальної стабільності. Вони забезпечують цілісність і послідовність дій під час скорочення дефіциту або його раціонального фінансування [33, с.288].

До принципів, на яких має базуватися оптимізація бюджетного дефіциту, з нашої точки зору, належать:

1) принцип прозорості: оптимізація бюджетного дефіциту повинна здійснюватися на основі відкритості фінансових даних, зрозумілості бюджетного процесу та доступності інформації для громадськості, що дозволяє зменшити ризики корупції та покращити довіру з боку суспільства і міжнародних партнерів;

2) принцип збалансованості: забезпечення співвідношення між бюджетними доходами та видатками, спрямоване на поступове скорочення дефіциту без шкоди для соціально-економічного розвитку країни;

3) принцип ефективності: фінансові ресурси повинні використовуватись максимально раціонально для досягнення стратегічних цілей держави, а видатки, які не приносять економічного чи соціального ефекту, мають бути оптимізовані або скорочені;

4) принцип диверсифікації джерел фінансування: фінансування бюджетного дефіциту має базуватися на широкій базі джерел (внутрішніх і зовнішніх), щоб знизити залежність від окремих кредиторів чи ринків.

5) принцип фінансової стійкості: оптимізація дефіциту повинна

враховувати можливості економіки обслуговувати державний борг та уникати фінансової нестабільності;

6) принцип справедливості: розподіл бюджетного тягара між поколіннями має бути збалансованим, аби уникнути перекладання надмірного боргового навантаження на майбутні покоління;

7) принцип досягнення національних інтересів: заходи з оптимізації бюджетного дефіциту повинні відповідати стратегічним пріоритетам держави, зокрема захисту суверенітету, соціальної рівності та розвитку ключових секторів економіки;

8) принцип адаптивності: заходи щодо оптимізації мають бути гнучкими для реагування на зміни у внутрішніх та зовнішніх умовах, таких як економічні кризи, війна чи природні катастрофи;

9) принцип міжнародної співпраці: оптимізація бюджетного дефіциту повинна враховувати можливості співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, отримання грантів та залучення зовнішньої допомоги на вигідних умовах.

Дотримання принципів оптимізації допомагає уникнути неконтрольованого зростання державного боргу, стимулює відповідальне управління державним бюджетом і сприяє підвищенню довіри до державних фінансових інститутів як серед громадян, так і на міжнародному рівні.

Способи оптимізації бюджетного дефіциту є комплексом заходів і дій, які застосовуються для зменшення розриву між доходами та видатками бюджету, забезпечення фінансової стабільності держави та зниження залежності від боргового фінансування. Ці способи спрямовані на досягнення стійкого економічного розвитку та підвищення ефективності управління публічними фінансами в Україні [35, с.164].

Інституційні реформи відіграють ключову роль в оптимізації бюджетного дефіциту, адже вони спрямовані на підвищення ефективності управління публічними фінансами, прозорості фіскальної політики та відповідальності органів влади. В Україні, де бюджетний дефіцит є хронічним викликом,

реформи інституційного середовища здатні забезпечити довгострокову стабільність фінансової системи та зменшити залежність від боргового фінансування [37, с.117].

Ми вважаємо, що основними напрямками інституційних реформ в Україні в онтексті оптимізації бюджетного дефіциту є:

1. Реформа системи державного управління: оптимізація функцій та структури органів влади, що відповідають за розподіл і контроль бюджетних коштів; Підвищення кваліфікації кадрів та впровадження сучасних управлінських технологій; децентралізація, яка сприятиме ефективнішому використанню ресурсів на місцевому рівні.

2. Удосконалення бюджетного процесу: впровадження середньострокового бюджетного планування для узгодження видатків із довгостроковими цілями держави; забезпечення прозорості бюджету через обов'язкове публічне звітування; вдосконалення програмно-цільового методу для ефективнішого розподілу коштів.

3. Реформа податкової системи: спрощення адміністрування податків для стимулювання їх добровільної сплати; посилення боротьби з ухиленням від сплати податків, включаючи протидію тіньовій економіці; забезпечення стабільності податкового законодавства для формування довіри бізнесу та населення.

4. Посилення контролю за бюджетними видатками: застосування сучасних технологій (наприклад, електронних систем моніторингу) для аналізу та запобігання неефективному використанню коштів; інституціоналізація незалежного аудиту публічних фінансів.

5. Підвищення прозорості та підзвітності: посилення ролі громадянського суспільства у контролі за використанням бюджетних коштів; забезпечення доступу до інформації про фінансування бюджетних програм та державного боргу; впровадження механізмів запобігання корупції у фінансовій сфері.

Загалом інституційні реформи сприятимуть зменшенню розміру бюджетного дефіциту через ефективне управління доходами та видатками;

зниженню залежності від державних запозичень; формуванню стійкої довіри міжнародних партнерів, що полегшить умови зовнішнього фінансування. В Україні проведення таких реформ є необхідною умовою для створення стабільної економічної системи, здатної ефективно реагувати на фінансові виклики та забезпечувати економічне зростання.

Рационалізація видатків державного бюджету є ключовим способом для скорочення бюджетного дефіциту без значного зростання боргового навантаження на економіку. Вона полягає в оптимізації видатків державного бюджету шляхом перегляду їх структури, пріоритизації та підвищення ефективності використання бюджетних коштів [4, с.14].

Вбачаємо, що раціоналізації видатків державного бюджету в Україні передбачає:

- пріоритизацію видатків: держава повинна зосереджувати ресурси на критично важливих напрямках, таких як оборона, соціальний захист, освіта, медицина та інфраструктура, водночас видатки, які не мають стратегічної важливості, повинні бути скорочені або перенесені;

- зменшення адміністративних видатків: раціоналізація роботи державних органів через автоматизацію процесів, скорочення дублюючих функцій, зниження видатків на утримання адміністративного апарату;

- боротьбу з корупцією: забезпечення прозорості державних закупівель, скорочення неефективного використання бюджетних коштів, впровадження жорсткого контролю за видатками;

- зменшення соціальних виплат і допомог: перегляд наявних виплат і допомог із акцентом на забезпечення їх цільового характеру для найбільш вразливих категорій населення;

- бюджетні інвестиції в енергозбереження та екологізацію: бюджетні інвестиції в енергозберігаючі технології можуть знизити видатки держави на енергетику та житлово-комунальні послуги.

Рационалізація видатків в Україні є особливо актуальною в умовах значного навантаження на державний бюджет, викликаного військовими діями,

зростанням соціальних витрат та економічною нестабільністю. Вона не лише допоможе скоротити дефіцит бюджету, а й сприятиме більш раціональному використанню бюджетних ресурсів, створюючи основу для сталого розвитку економіки та підвищення якості життя громадян.

Збільшення доходів державного бюджету є одним із основних способів зменшення бюджетного дефіциту без необхідності значного скорочення видатків. Цей спосіб спрямований на підвищення ефективності податкових та неподаткових надходжень, залучення інвестицій і стимулювання економічного зростання [32, с.251].

Основні шляхи збільшення доходів державного бюджету в Україні, на наш погляд, містять:

1) реформування податкової системи: удосконалення адміністрування податків для зменшення ухилення від сплати та тіньової економіки; перехід до прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб для забезпечення соціальної справедливості; зниження податкового навантаження на малий бізнес при одночасному посиленні контролю за великими платниками податків;

2) боротьбу з ухиленням від оподаткування та тіньовою економікою: впровадження цифрових інструментів моніторингу фінансових операцій, обмеження схем мінімізації податкових зобов'язань через офшори та забезпечення прозорості підприємницької діяльності;

3) розширення неподаткових джерел бюджетних доходів: проведення прозорої приватизації державного майна для залучення інвестицій; збільшення надходжень від використання державних ресурсів (оренда землі, видобуток корисних копалин, екологічні збори); розширення доходів від державних підприємств через підвищення їхньої ефективності;

4) залучення іноземних інвестицій: створення сприятливого бізнес-клімату через дерегуляцію, забезпечення верховенства права, захист прав інвесторів та сприяння розвитку державно-приватного партнерства;

5) стимулювання економічного зростання: підтримка стратегічних галузей економіки (інновацій, сільського господарства, ІТ-сектору) сприятиме

зростанню валового внутрішнього продукту, а отже, й податкових надходжень до бюджету;

б) інтеграція з міжнародними фінансовими організаціями: отримання грантів та пільгових кредитів на розвиток економіки в умовах кризових явищ, що дозволить збільшити бюджетні доходи без значного боргового навантаження.

Збільшення доходів державного бюджету є особливо актуальним для України в умовах військових викликів та економічної нестабільності. Цей підхід забезпечує не лише скорочення бюджетного дефіциту, а й створює умови для сталого економічного розвитку, зміцнення фінансової системи та підвищення якості життя населення.

Ефективне управління державним боргом є важливим способом у процесі оптимізації бюджетного дефіциту, оскільки дозволяє знизити фінансове навантаження на бюджет, забезпечити стабільність боргової політики та уникнути боргової кризи. В Україні, де дефіцит традиційно фінансується через запозичення, управління боргом має особливе значення [39, с.40].

Серед головних напрямів управління державним боргом для оптимізації бюджетного дефіциту ми виокремлюємо:

а) оптимізацію структури державного боргу: зменшення частки короткострокового боргу через переорієнтацію на середньо- та довгострокові інструменти знижує ризики рефінансування; розширення частки внутрішніх запозичень шляхом зменшення залежності від зовнішнього фінансування та валютних ризиків; забезпечення диверсифікації кредиторів, щоб уникнути залежності від окремих фінансових джерел;

б) скорочення видатків на обслуговування державного боргу: рефінансування існуючого державного боргу під нижчі відсоткові ставки за сприятливих умов ринку; використання пільгових позик від міжнародних фінансових організацій, які мають нижчі витрати на обслуговування;

в) збільшення прозорості боргової політики: підвищення довіри інвесторів та міжнародних партнерів через прозорість у процесі залучення та

використання боргових ресурсів, що дозволяє отримувати кошти на вигідніших умовах;

г) ефективне планування та прогнозування боргових зобов'язань: впровадження ефективних механізмів моніторингу боргових ризиків; забезпечення стійкості боргу через розробку стратегій управління, які враховують економічну ситуацію та фінансові можливості держави.

г) зниження боргового навантаження через економічне зростання: стимулювання економіки дозволяє збільшити бюджетні доходи і зменшити відносну частку боргу до ВВП; інвестиції у продуктивні сектори економіки підвищують можливості держави погашати боргові зобов'язання.

Ефективне управління державним боргом дозволяє забезпечити фінансову стабільність, зменшити витрати на обслуговування боргу та уникнути накопичення боргових ризиків. В умовах обмежених фінансових ресурсів і значного боргового навантаження для України цей інструмент є ключовим у стратегії оптимізації бюджетного дефіциту та підтримання макроекономічної стабільності.

Диверсифікація джерел фінансування дефіциту бюджету є важливим способом забезпечення стійкості публічних фінансів і зниження ризиків, пов'язаних із надмірною залежністю від окремих джерел. Цей спосіб передбачає залучення коштів із різноманітних джерел, таких як внутрішні та зовнішні запозичення, надходження від приватизації, активні операції та інші. Диверсифікація дозволяє державі збалансувати фінансові потоки, уникнути надмірного боргового навантаження та зменшити вразливість бюджету до економічних і політичних факторів [13, с.227].

До ключових напрямів диверсифікації джерел фінансування бюджетного дефіциту ми відносимо:

1) у частині внутрішнього фінансування: розвиток внутрішнього ринку запозичень через розширення випуску облігацій внутрішньої державної позики серед національних інвесторів, включаючи банки, корпорації та фізичних осіб; ефективне використання наявних залишків коштів на єдиному казначейському

рахунку для тимчасового покриття дефіциту; активізація приватизації державного майна внаслідок залучення коштів від продажу непрофільних або неефективних активів держави; продаж активів і майна, які не використовуються для основних функцій держави; залучення фінансових ресурсів через співпрацю з приватним сектором у форматі державно-приватного партнерства.

2) у частині зовнішнього фінансування: залучення міжнародних фінансових організацій шляхом отримання пільгових кредитів і грантів на довгостроковій основі; залучення позик від іноземних урядів у вигляді фінансової допомоги у формі двосторонніх кредитів із вигідними умовами; залучення коштів на міжнародному ринку капіталу шляхом розміщення державних боргових зобов'язань.

Диверсифікація джерел фінансування бюджетного дефіциту є необхідною для забезпечення фінансової стійкості України, особливо в умовах високих потреб у фінансуванні внаслідок військових дій та економічних потрясінь. Поєднання внутрішніх і зовнішніх джерел, підкріплене ефективною фіскальною політикою, може мінімізувати ризики та забезпечити збалансований розвиток.

В умовах сучасних економічних викликів, зокрема війни та глобальних економічних потрясінь, використання інноваційних фіскальних інструментів стає важливим засобом оптимізації бюджетного дефіциту в Україні. Інноваційні підходи спрямовані на підвищення ефективності управління публічними фінансами, залучення додаткових ресурсів і зменшення боргового навантаження [3, с.19].

Основними інноваційними фіскальними інструментами, які дозволять оптимізувати бюджетний дефіцит, на нашу думку, належать:

1. Військові облігації та спеціальні фінансові інструменти. Уряд України активно використовує випуск військових облігацій, які дозволяють залучати кошти населення, бізнесу та інституційних інвесторів для фінансування оборонних потреб. Цей інструмент має високий рівень підтримки серед

громадян завдяки патріотичному настрою. Розширення лінійки цінних паперів із привабливими умовами, такими як довгострокові облігації або облігації, прив'язані до інфляції, може збільшити внутрішнє фінансування бюджету.

2. Цифровізація оподаткування. Використання блокчейн-технологій у податковій сфері дозволяє забезпечити прозорість фінансових потоків, знизити рівень ухилення від сплати податків і скоротити корупційні ризики. Впровадження електронних сервісів для звітування та сплати податків спрощує процес адміністрування, робить його доступним для платників податків і знижує витрати держави на обслуговування податкової системи.

3. Фіскальні стимули для бізнесу. Інноваційні інструменти, такі як податкові кредити, грантові програми для підприємців, фінансування стартапів, створення технологічних парків, сприяють розвитку економіки та збільшують податкові надходження. У період війни це допомагає підтримати бізнес, створюючи нові робочі місця та зменшуючи навантаження на соціальний сектор.

4. Платформи для краудфандингу. Інноваційним інструментом можуть стати державні краудфандингові платформи, що дозволяють громадянам і міжнародним донорам безпосередньо фінансувати окремі проєкти, такі як відбудова інфраструктури або гуманітарні ініціативи. Це підвищує довіру до держави та сприяє залученню коштів без збільшення боргового навантаження.

5. «Зелені» фінансові інструменти. Випуск «зелених» облігацій та підтримка екологічних проєктів можуть стати додатковим джерелом фінансування. Інвестиції в енергозберігаючі технології, відновлювані джерела енергії та екологічну модернізацію підприємств сприяють зменшенню енергетичної залежності та створюють нові можливості для економіки.

Використання інноваційних фіскальних інструментів дозволяє залучити додаткові ресурси, підвищити ефективність бюджетного процесу та мінімізувати негативний вплив бюджетного дефіциту на економіку. У період війни це особливо важливо, оскільки забезпечує фінансову стійкість держави та створює умови для економічного відновлення після завершення військових дій.

Оптимізація бюджетного дефіциту в Україні є важливим завданням для

забезпечення фінансової стабільності, і досвід іноземних держав може стати цінним орієнтиром у цьому процесі. Країни з розвинутою економікою та успішною фіскальною політикою демонструють ефективні підходи до управління бюджетним дефіцитом. Серед основних аспектів, які варто враховувати з іноземного досвіду, ми розрізняємо:

- в частині інституційних реформ: досвід Грузії щодо антикорупційних реформ у державному секторі, що значно знизило нецільове використання бюджетних коштів; досвід Фінляндії щодо впровадження електронного уряду для підвищення прозорості й ефективності управління бюджетними ресурсами;

- в частині раціоналізації бюджетних видатків: досвід США та Канади щодо впровадження системи оцінки ефективності витрат (Performance-Based Budgeting), яка дозволяє скорочувати фінансування неефективних бюджетних програм; досвід Німеччини з пріоритетності бюджетного інвестування у стратегічні сектори, такі як інфраструктура, освіта й охорона здоров'я, із одночасним жорстким контролем за адміністративними видатками;

- в частині збільшення доходів бюджету: досвід Скандинавських країн щодо застосування прогресивного оподаткування, що забезпечує високу доходність бюджету при соціальній рівності; досвід Сінгапуру зі стимулювання інвестицій через прозору податкову систему й підтримку малого та середнього бізнесу, що збільшує податкову базу державного бюджету;

- в частині управління державним боргом: досвід Японії з активного використання внутрішніх джерел фінансування, що зменшує залежність від зовнішніх запозичень і ризиків валютних коливань; досвід Польщі щодо ефективного рефінансування державного боргу через довгострокові облігації, що знижує навантаження на бюджет у короткостроковій перспективі;

- в частині застосування фіскальних правил: досвід Швейцарії щодо впровадження «боргового гальма» (debt brake), що обмежує можливості нарощування бюджетного дефіциту та державного боргу; досвід країн Європейський Союз щодо дотримання Маастрихтських критеріїв, які обмежують бюджетний дефіцит до 3% ВВП і державний борг до 60% ВВП.

– в частині диверсифікації джерел фінансування бюджетного дефіциту: досвід Великобританії з масштабної приватизації неефективних державних підприємств у 1980-х роках, що сприяло зменшенню бюджетного дефіциту; досвід Естонії з успішного залучення інвестицій у державні активи через прозорі аукціони та державні програми.

Врахування досвіду іноземних держав дозволить Україні сформувати збалансовану фіскальну політику, яка сприятиме економічній стабільності, зростанню довіри з боку міжнародних партнерів і сталому розвитку [2, с.1061].

Таким чином, оптимізація бюджетного дефіциту в Україні є ключовим завданням для забезпечення економічної стабільності, особливо в умовах війни. Основними шляхами є раціоналізація державних видатків через скорочення неефективних витрат і пріоритизацію ключових сфер, збільшення доходів бюджету шляхом реформування податкової системи, боротьби з ухиленням від сплати податків та розширення бази оподаткування. Важливим аспектом є ефективне управління державним боргом, зокрема реструктуризація боргових зобов'язань, та впровадження інноваційних фінансових інструментів, таких як військові облігації, «зелені» облігації та краудфандингові платформи. Застосування міжнародного досвіду, антикорупційні реформи та інституційні зміни також сприяють створенню стійкої фінансової системи, необхідної для подолання наслідків війни та економічного відновлення.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження теоретико-прикладних засад функціонування бюджетного дефіциту зроблено такі висновки:

1. Встановлено, що бюджетний дефіцит є однією з найгостріших проблем сучасної економіки, що свідчить про дисбаланс між доходами та видатками державного бюджету. На наш погляд бюджетний дефіцит варто розглядати системний дисбаланс між фінансовими ресурсами, які держава залучає через доходи, та її зобов'язаннями у вигляді видатків, що відображає рівень фінансової стійкості, ефективності управління публічними фінансами та здатність адаптуватися до внутрішніх і зовнішніх викликів. Таке визначення дозволяє розглядати бюджетний дефіцит не як статичний показник, а як динамічний індикатор, що відображає загальний стан фінансової системи та її здатність реагувати на сучасні виклики.

2. Аргументовано, що виникнення бюджетного дефіциту обумовлено складною взаємодією внутрішніх і зовнішніх причин. Серед внутрішніх причин ключовими є недоліки в податковій системі, зокрема низький рівень її ефективності, тінізація економіки та недостатній контроль за виконанням бюджету. До цього додаються надмірні соціальні зобов'язання держави, значні військові витрати в умовах сучасних геополітичних викликів, а також популістські рішення, що часто не мають економічного обґрунтування. Зовнішні причини, такі як глобальні економічні кризи, падіння цін на експортні товари, валютні коливання та зростання вартості обслуговування боргу, значно ускладнюють можливості збалансування бюджету. В умовах України ці проблеми посилюються військовими діями, що збільшують витрати на оборону, і залежністю від міжнародної фінансової допомоги.

2. Обґрунтовано, що джерела покриття бюджетного дефіциту є ключовими елементами фінансової стратегії держави, оскільки від них залежить не тільки здатність забезпечити стабільність державних фінансів, але й ефективність реалізації соціально-економічної політики. Внутрішні джерела, такі як державні

запозичення та податкові надходження, дозволяють країні зберігати контроль над своїми фінансами, однак вони можуть створювати боргове навантаження або вимагати часу для зростання доходів. Зовнішні джерела, зокрема гранти та міжнародна допомога, забезпечують швидке фінансування, але можуть бути обмеженими або супроводжуватися політичними умовами. Продаж державного майна надає одноразові надходження, але зменшує довгострокову економічну базу. Використання емісії грошей може бути ефективним у короткостроковій перспективі, однак цей інструмент несе ризики для макроекономічної стабільності, зокрема інфляцію та знецінення валюти.

3. Виявлено, що у період 2021-2023 років масштаби дефіциту Державного бюджету України стрімко зростали, відображаючи посилення економічних викликів, зокрема через повномасштабну війну, що розпочалася в 2022 році. Дефіцит державного бюджету збільшився з 193,4 млрд грн у 2021 році до 1342,4 млрд грн у 2023 році, що супроводжувалося зростанням його частки у ВВП із 0,4% до 2,1%. Основними причинами такого зростання стали значні видатки на оборону, соціальну підтримку населення, відновлення інфраструктури, а також зменшення надходжень до бюджету через скорочення економічної активності. Збільшення дефіциту вимагало активного залучення державного боргу, обсяг якого зріс до рекордних показників, створюючи додаткові ризики для фінансової стабільності. Така ситуація негативно впливає на економіку, зокрема через підвищення боргового навантаження, зменшення інвестиційної привабливості, послаблення курсової стабільності та обмеження ресурсів для економічного відновлення.

4. З'ясовано, що у 2021-2023 роках фінансування дефіциту Державного бюджету України здійснювалося переважно за рахунок державних запозичень, що становили основну частину як внутрішнього, так і зовнішнього фінансування. Зокрема, роль зовнішніх запозичень, зокрема від міжнародних фінансових організацій, стрімко зросла: їх частка у загальному фінансуванні збільшилася з 11,2% у 2021 році до 56,0% у 2023 році. Це свідчить про активізацію міжнародної підтримки, яка є важливим ресурсом в умовах

економічних викликів, але водночас підвищує боргове навантаження країни. Внутрішнє фінансування зазнало зменшення частки, особливо через скорочення обсягів випуску цінних паперів. Фінансування за рахунок приватизації державного майна залишалося незначним, що свідчить про низьку ефективність цього джерела через уповільнення приватизаційних процесів. Збільшення використання активних операцій, таких як кошти єдиного казначейського рахунку, демонструє спробу диверсифікувати джерела фінансування, однак їхній обсяг залишається недостатнім. Загалом структура джерел фінансування дефіциту вказує на потребу зниження боргової залежності, підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами та активізації приватизації як стабільного джерела доходів..

5. Оптимізація бюджетного дефіциту в Україні є важливим елементом забезпечення фінансової стійкості та економічного розвитку, особливо в умовах війни та посткризового відновлення. Основні шляхи включають раціоналізацію видатків бюджету через скорочення неефективних та неперіоритетних витрат, впровадження системи жорсткого контролю за використанням бюджетних коштів, а також пріоритизацію інвестицій у сектори, що сприяють економічному зростанню. У сфері доходів важливо вдосконалювати податкову політику шляхом зниження рівня ухилення від сплати податків, спрощення адміністрування податків та розширення бази оподаткування, включаючи залучення неформального сектору економіки. Ефективне управління державним боргом передбачає реструктуризацію боргових зобов'язань, зниження вартості обслуговування боргу та диверсифікацію джерел фінансування через залучення міжнародної допомоги, використання інноваційних фінансових інструментів, таких як військові чи "зелені" облігації. Антикорупційні реформи та підвищення прозорості фінансової системи залишаються ключовими для відновлення довіри громадськості та міжнародних партнерів. Використання найкращих практик інших країн, адаптованих до українських реалій, сприятиме зменшенню дефіциту та забезпеченню фінансової стабільності в довгостроковій перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєва О., Применко А. Щодо питання фінансування дефіциту державного бюджету України. *Збірник наукових праць Державного університету інфраструктури та технологій. Серія: Економіка і управління*. 2019. Вип. 45. С. 14-22.
2. Белей С. І., Дембіцька А. В. Зарубіжний досвід управління бюджетним дефіцитом. *Молодий вчений*. 2018. №11 (2). С. 1060-1062.
3. Білорус О. Г., Балакін Р. Л., Ухналь Н. М., Бартош С. В., Іващенко О. Б. Фінансування дефіциту Державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Наукові праці НДФІ*. 2023. Вип. 3. С. 5-36.
4. Богдан Т. П., Богдан І. В. Бюджетні дефіцити і державний борг України під впливом шоків пандемії та повномасштабної агресії. *Фінанси України*. 2023. №5. С. 7-29.
5. Борисова І. С. Переваги та недоліки джерел фінансування бюджетного дефіциту. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. 2017. №4. С. 320-327.
6. Буряченко А. Є, Болдова А. А, Москаленко Н. В. Фінансування дефіциту державного бюджету: маневреність у контексті управління державним боргом. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 53. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2646/2563> (дата звернення: 20.10.2024).
7. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. №2456-VI. Дата оновлення: 21.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> (дата звернення: 20.10.2024).
8. Вергелюк Ю. Ю. Використання ринкових джерел фінансування дефіциту державного бюджету в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Економіка*. 2022. №24. С. 84-89.
9. Гожуловський С. С. Бюджетний дефіцит в Україні: причини виникнення та ймовірні шляхи подолання. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України*. 2017. №2. С. 111-124.

10.Горин В. П., Квасниця О. В., Романків А. А. Тенденції фінансування бюджетного дефіциту та пріоритети боргової політики України в умовах війни. *Ефективна економіка*. 2023. №9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2023_9_15 (дата звернення: 20.10.2024).

11.Грідчіна М. В., Захожай В. Б., Осипчук Л. Л. та ін. Фінанси (Теоретичні основи) : підручник / за ред. М. В. Грідчіної, В. Б. Захожая. 2 вид., випр. і доп. Київ : МАУП, 2007. 312 с.

12.Грубляк О., Холявко Н., Жаворонок А. Оцінка ефективності управління дефіцитом державного бюджету України. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. №3. С. 130-141.

13.Гусаревич Н. В. Управління дефіцитом бюджету як інструмент фінансової політики. *Бізнес Інформ*. 2017. №2. С. 225-230.

14.Дмитрів В. І. Ризики дефіциту державного бюджету для економіки країни. *Вісник Херсонського національного технічного університету* . 2020. №3. С. 165-170.

15.Жадько К. С., Гончарова Є. В. Фінансово-економічна сутність дефіциту державного бюджету та його вплив на соціально-економічне життя країни. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 11. С. 208-211.

16.Каліновський Р. О. Вплив бюджетного дефіциту на реалізацію стабілізаційної політики держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2018. Вип. 1. С. 27-33.

17.Карлін М. І. Управління дефіцитом бюджету України: проблеми та перспективи. *Економічний форум*. 2017. №1. С. 188-197.

18.Ковальчук С. В., Форкун І. В. Фінанси : навч. посібник. Львів : «Новий Світ – 2000», 2005. 568 с.

19.Колісник О. Я. Бюджетний дефіцит: причини, економічні ефекти та особливості управління. *Економіка та держава*. 2014. №6. С. 26-32.

20.Коляда Т. А., Косминіна О. С. Бюджетний дефіцит України: сутність, причини виникнення та особливості управління. *Modern economics*. 2018. №12.

С. 100-105.

21.Кудряшов В. П. Бюджетний дефіцит і фінансування критичних послуг. *Економіка України*. 2021. №6. С. 59-77.

22.Кучер Г. В. Бюджетний дефіцит у системі фінансово-кредитного розвитку економіки. *Бізнес Інформ*. 2017. №11. С. 335-340.

23.Машко А. І. Сутнісні домінанти бюджетного дефіциту. *Економіка та держава*. 2017. №11. С. 44-46.

24.Нікітчина О. В., Цибульський В. О. Дефіцит державного бюджету України: сучасний стан та причини його виникнення. *Вісник [Київського інституту бізнесу та технологій]*. 2018. №1. С. 27-30.

25.Огонь Ц. Г. Доходи бюджету України: теорія і практика : монографія. Київ : Київ. нац. економ. ун-т, 2003. 579 с.

26.Офіційний сайт Державного веб-порталу бюджету для громадян. URL: <https://openbudget.gov.ua/> (дата звернення: 20.10.2024).

27.Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 20.10.2024).

28.Письменний В. В. Бюджетні дисбаланси в умовах російсько-української війни. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2024. №1-2 (88-89). С. 92-102.

29.Про бюджетну класифікацію : Наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 р. №11. Дата оновлення: 18.10.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-11#Text> (дата звернення: 20.10.2024).

30.Сидор Г. В., Ткачик О. І. Дефіцит державного бюджету України. *Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості*. 2019. № 1. С. 117-123.

31.Ситник Н. С., Беднарчук В. В. Бюджетний дефіцит та його особливості. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2019. №5. С. 212-216.

32.Скрипник Г. О. Дефіцит державного бюджету та шляхи його подолання. *Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. №5. С. 249-253.

33.Тарасюк М. В., Тімошенко Н. М. Система управління дефіцитом бюджету. *Бізнес Інформ*. 2018. №3. С. 285-290.

34.Федина К. М., Колеснікова М. М. Бюджетний дефіцит та шляхи його подолання в Україні. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Серія: Економічні науки*. 2018. Вип. 3. С. 237-243.

35.Хоменко І. О., Порицька А. О. Управління бюджетним дефіцитом в сучасних умовах. *Економіка та управління на транспорті*. 2018. Вип. 6. С. 160-166.

36.Шашкевич О. Л., Машко А. І. Економічна сутність та причини дефіциту державного бюджету. *Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: Економіка*. 2010. Вип. 495. С. 118-121.

37.Шикіна Н. А., Коцюрубенко Г. М. Дефіцит державного бюджету в контексті національної безпеки України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2020. №2. С. 107-119.

38.Штефан Л. Б. Аналіз бюджетного дефіциту в Україні та його соціально-економічні наслідки. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 41. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1573/1514> (дата звернення: 20.10.2024).

39.Щетинін А. І., Ульянова Л. П., Чайка Ю. М. Дефіцит державного бюджету і державний борг України: сучасний стан та підходи до його покращення. *Економічний простір*. 2022. №179. С. 37-43.